

30. årgang / 2007 / nr. 2

TOLD- OG SKATTEHISTORISK TIDSSKRIFT

zuse

Grænsegendarm
i tyske koncentrationslejre
og en skibsbygmester

Zise - Told- og Skattehistorisk Tidsskrift er medlemsblad for Told- og Skattehistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977.
Bestyrelsens medlemmer er told- og skattedirektør Ole Kjær, København (formand),
overarkivar, mag. art. Henrik Fode, Århus (næstformand),
dr. phil. Ole Degn, Viborg (redaktør),
fuldmægtig Gunnar Jakobsen, København (sekretær),
specialkonsulent Kirsten Lekdorf, København (kasserer),
fhv. regionschef Palle Castbak, Kalundborg,
kontorchef Henrik Ludolph, København,
retschef Hans Jørgen Mortensen, Viborg,
museumsleder Tora Ribers, Told • Skat Museet.

Medlemskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø eller på www.zise.dk., hvortil adresseændringer også kan meddeles. Kontingentet andrager 60 kr. om året for enkeltmedlemmer, 500 kr. for institutioner og firmaer. Biblioteker kan tegne abonnement for 60 kr. Zise udkommer tre gange årligt, og hvert hefte indeholder ca. 40 sider.

Bidrag til Zise bedes sendt til redaktøren, dr. phil. Ole Degn, Mellemhøjen 11, 8800 Viborg, eller til sekretæren, fuldmægtig Gunnar Jakobsen, Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø.

www.zise.dk

ISSN 001 05-8355
Tryk: Wadmann Grafisk A/S, Thisted

Grænsegendarm i tyske koncentrationslejre og en skibsbygmester

I dette nummer holder Bent Andreasen og Frode Bangs erindringer pause for at blive genoptaget i næste nummer, idet der har skullet være plads til en længere tekst, nemlig grænsevagtimester Aage Harritsøs erindringer fra ophold i tyske koncentrationslejre.

Aage Harritsø, hvis erindringer Zise har fået gennem sønnen John Harritsø, født 1953, toldfuldmægtig ved Toldekspeditionen Odense, har ikke tidligere været præsenteret for Zises læsere. Han var født i 1920 i Holmstrup på Fyn. Efter krigens slutning genoptog han sit arbejde som grænsegendarm. Da grænsegendarmeriet blev nedlagt i 1952, blev han med det øvrige personale overført til Toldgrænsekorpsen og senere til Toldvæsenet. Til sin store fortrydelse mistede Aage Harritsø dermed sin blå uniform.

I erindringerne skildrer Aage Harritsø de rædselsfulde forhold, han som koncentrationslejr-fange kom ud for i efteråret 1944 og foråret 1945.

Han var netop kommet med i modstandsbevægelsen, da han den 19. september 1944 sammen med omkring 150 andre gendarmere blev fanget af tyskerne og indsat i Frøslevlejren. Herfra blev de i begyndelsen af oktober i lukkede kreaturvogne ført til koncentrationslejren Neuengamme, hvor Aage Harritsø kom til at arbejde med anlæg af tipvogns-

spor, læsning af mursten, fletning af sløringsnet, ligtransport til krematoriet m.m., ligesom han en tid var med til at grave tankfælder ved landsbyen Ortkaten. Han var under opholdet tilskuer til offentlige hængninger og stadige myrderier. Senere blev han ført til koncentrationslejren Schandelach ved Braunschweig, hvor han blev udtaget til arbejde på en gård, senere til vejarbejde og derefter brydning af skiffer til udvinning af olie. Dermed var tiden gået frem til jul, og arbejdet fortsatte derefter frem til 1. februar, da Harritsø fik at vide, at Røde Kors-biler var på vej for at hente ham og de øvrige fangne gendarmere, som dermed blev hentet ud af Helvede. Over Neuengamme, hvor andre gendarmere skulle tages med, og videre over Rendsborg og Kruså kom han til Frøslevlejren, hvor han under noget mindre umenneskelige former fortsat var fange frem til 5. maj.

Efter det, Aage Harritsø havde oplevet i de frygtelige måneder i koncentrationslejre, er det helt forståeligt, at han ikke nåede særlig varme følelser for tyskerne efter krigen, hvor han gjorde tjeneste ved grænsen. Han kom sig aldrig helt efter koncentrationslejrholdene og døde allerede i 1979.

Til sidst anmelder museumsinspektør på Orlogsmuseet Jakob Seerup Asger Nørlund Christensen bog om skibs-

bygmesteren E. C. Benzon og hans skibe, herunder en krydstoldskonnert.

Museumsleder på Told•Skat Museet Tora Ribers har fra museets righoldige billedsamling fundet fotos og barske tegninger til illustration af Aage Harritsøs erindringer.

Grænsegendarm i tyske koncentrationslejre

af Aage Harritso

Modstandsbevægelsen

Jeg deltog i grænsekampene den 9. april 1940 som korporal ved 4. Bataljon fra Odense, som var indkvarteret i Kværs. Derfra kom jeg i 1940-41 på sergentskole i Sønderborg, gjorde tjeneste som sergent et år i Sønderborg og søgte herfra ind til Grænsegendarmeriet, hvor jeg i 1942 straks blev antaget af daværende chef, oberst Paludan Müller, hvem jeg kom til at sætte meget højt, idet han var mit ideal af et mand-folk både i ord og gerning. Jeg har senere erfaret, at han også havde øje for mig, mere end jeg regnede med, men jeg ved ikke, om det er hemmeligheder, så det må jeg hellere gå udenom. Det er måske også sagen uvedkommende,

eller måske er det netop forklaringen på ting, jeg aldrig rigtig har forstået. Jeg blev sat til tjeneste i Sæd, hvor jeg boede hos en kollega, da jeg var ugift, men forlovet.

Jeg fik først året efter kontakt med modstandsbevægelsen, som faktisk kontaktede mig, og bad mig danne en gruppe. Det var ikke let, da jeg jo måtte kende folk meget nøje, før jeg turde berøre spørgsmålet, men det lykkedes da. Kontakten var udelukkende skriftlig, hvad vi fik kom med posten eller kurer, men det var ikke så meget, vi nåede, før vi blev hentet af tyskerne.

Taget af tyskerne

Det var den 19. september 1944. Jeg

*Grænsegendarmer føres bort
den 19. september 1944.
Told • Skat Museet.*

havde været en tur i Tønder. Da jeg kom cyklende hjem, var der bevæbnede tyskere i haven, som straks standsede mig med fingeren på aftrækkeren. De havde nemlig opdaget, at jeg havde min tjenestepistol på mig og desuden fundet et reb med knuder, som jeg havde bundet til min seng, så det kunne kastes ud ad vinduet på første sal og tjene som nødudgang. Angående pistolen forklarede jeg, at man hørte jo om så megen sabotage og uroligheder forårsaget af frihedskæmperne, og da det jo var vor pligt at holde ro og orden ved grænsen, havde jeg taget den med for en sikkerheds skyld. Rebet, forklarede jeg, var en sikkerhed i tilfælde af, at de elendige englændere kastede brandbomber, så der gik ild i huset. Så kunne jeg slippe ud den vej. Begge forklaringer blev slugt råt, og det undrede mig meget, at tyskerne ikke var mere snu. Vi blev nu samlet henne ved afsnitskontoret. Vor kaptajn, Ørsted Petersen, skulle med tyskerne rundt og vise, hvor hver enkelt boede. Da alle var samlede på nær et par enkelte, der ikke var hjemme, blev vi beordret op på en

åben lastvogn og startede mod Frøslevlejren med bevæbnede vagter på vognen.

Vi fik den forklaring, at vi blot skulle til Frøslev og aflevere vore våben og underskrive en erklæring, så ville vi blive frigivet igen. De fleste troede vist på dette, men vi var dog nogle få, som tvivlede.

Frøslevlejren

I Frøslev blev vi indkvarteret, og de næste dage blev vi hentet over til forhør. Det var mange mærkelige ting, de spurgte om. Mig stillede de nu ikke mange spørgsmål, men det sidste lød: »Kan De skyde med en 20 mm maskinkanon?« Jeg svarede ja, og en af tyskerne sagde til de andre: »Der verdammte Harritso, ich wusste es«. Så blev jeg smidt ud igen, meget desorienteret. Efter forhøret fik enkelte lov til at rejse hjem. Det var ældre folk, som havde været med i 1. Verdenskrig og fået jernkorset, men der var også nogle af denne kategori, som ikke blev sendt

Grænsegendarmer køres væk, muligvis den 19. september 1944.

Foto i Told • Skat Museet.

Froslevlejren, den tyske koncentrationslejr nær ved Padborg. Lejren kom til at rumme ca. 5.000 personer, selv om den blot var indrettet til 1.800 og til trods for, at der stadig blev deporteret internerede til Tyskland. Lejren ses her fra et af vagttårnene, hvorfra de tyske soldater kunne holde øje med fangerens færden.

hjem, så vi kunne ikke finde ud af nogen ting. Vi gik nu i lejren sammen med de øvrige beboere og hørte slemme rygter om de tyske koncentrationslejre, men vi regnede det meste for rygter.

Afrejse

Så en morgen først i oktober skulle vi alle træde an i barakgangen, og en tysker råbte så numre op, og ejermændene skulle træde frem. Vi var ikke i tvivl om, hvad det betød, og der var flere, som besvimele under op-råbet. Det viste sig, at der var omkring 150, som blev råbt op. Jeg var blandt dem, og vi fik besked på at gøre os klar til transport en time senere. Der var megen elendighed i den time med at sige farvel til venner og pårørende, og da vi endelig skulle ud til bilerne, fik vi hver en madpakke og gik forbi tavse og alvorlige medfanger ud til bilerne.

Vi blev transporteret til Haresleben, hvor vi skulle indlades i lukkede kreaturvogne, hvori den sidste rejse skulle foregå. Jeg husker ikke mere, hvor

mange vogne, men jeg sad i nummer tre, idet vi var ca. 50 mand i hver vogn. Der var intet som helst i disse vogne, men vi fik lov til at købe nogle knipper halm af en tysk bonde. Dem lagde vi så i bunden for at have noget at sidde på, da vi ikke vidste, hvorhen vi skulle, eller hvor lang tid det ville tage.

Denne togrejse foregik selvsagt i en meget trykket stemning, for selv om vi prøvede at holde modet oppe hos hinanden, var resultatet kummerligt. Vi kiggede ud ad sprækker og et par tilgitterede glughuller for at prøve at følge med i, hvor vi blev ført hen, og vi var da også nogenlunde klar over, hvor vi var lige til Hamborg. Ved Elbbroen holdt toget stille et stykke tid. Der måtte lige have været luftangreb, for der var mange ruiner at se, og det røg flere steder. Da vi kom ind på Hamborgs banegård måtte vi holde der flere timer, da der netop blev blæst luftalarm. Det var ikke rare timer, vi tilbragte der i de aflåste vogne, medens vi kunne høre bomber falde og luftskyts knalde uafbrudt, så det lød som en vedvarende rumlen. Heldigvis var det

ikke banegården, der var målet denne gang, så vi slap med skrækken, og da alarmen blev blæst af, fortsatte vi og nåede så næste morgen vort bestemmelsessted, Neuengamme.

Koncentrationslejren Neuengamme

Neuengamme-lejren var anlagt i et sumpet terræn ikke langt fra floden Elben, og som følge heraf var luften ofte tåget og fugtig. Lejren dækkede et meget stort område, og inden for pigtråden fandtes, foruden barakkerne, flere fabriksbygninger, hvor der fremstilledes krigsvigtige ting, hvilket var en hemmelighed selv for dem, der lavede dem. Dog var der ting, som man let kunne se, hvad de skulle bruge til. Bl.a. fremstilledes sløringsnet i en kælder. Det var med meget blandede følelser vi steg ud af godsvognene og betragtede lejren. Vi blev også noget beklemte ved synet af vagttårnene med maskingeværer og de mange maskinpistolbevæbnede vagter med deres hunde i kæder, som sås overalt.

Vi fik dog ikke lov til at fundere længe over dette, men blev i rodekolonnen ført af sted ind i lejren, hvor vi stillede mod en murstensbygning, som viste sig at være en mægtig badstue. Vi måtte af tøjet og ind under de mange brusere, der stak ned gennem loftet. Jeg tror ikke, der var nogen af os, der tænkte på, at det kunne være andet end vand, der kom ud af bruserne, så havde det nok ikke gået så roligt af, men vi hørte senere i lejren, at badstuen også blev brugt som gaskammer, således at det var gas, der kom ud af

bruserne i stedet for vand. Da vi ikke tænkte på det, var der vist ingen, der lagde mærke til, om vinduer og døre var tætnede med gummilister. Efter badet måtte vi ind i et slags depot, hvor vi måtte aflevere vore flotte blå uniformer. Disse uniformer havde vakt en vældig opsigt i en barak lige uden for lejren, hvor der opholdt sig en masse kvinder. De kunne se os, medens vi stod og ventede lidt uden for badstuen, og de stimlede sammen og gloede vinkende. Vi fik senere at vide, at det var et slags bordel, SS'erne havde oprettet til deres folk, men særlig nidkære barakformænd og Kapoer kunne også begunstiges med et adgangskort, når de havde vist sig særlig umenneskelige. Vi måtte altså aflevere uniformerne og de værdigenstande, vi havde på os. Vi fik kun lov at beholde toiletsager, piber og tobaksvarer, men penge, vielsesringe, knive og fyldepenne måtte afleveres. Det afleverede blev bogført, så det så jo meget ordentlig ud. Så fik vi udleveret nogle gamle beklædningsgenstande, som vi skulle iføre os, de mest utrolige ting. Jeg husker, at én havde fået en diplomatfrakke, dertil en gul skjorte og lyse sommerbukser.

Da vi kom ud fra depotet og så hinanden, da sank modet på os. Vi evnede ikke at skjule modløsheden for hinanden, selv om enkelte prøvede med vittigheder om vort udseende. Vi fik desuden udleveret nogle fangenumre, som vi skulle sy fast på brystet. Jeg fik nr. 54522. Én ting slap vi dog for, klipningen. Alle andre blev fuldstændig plysklippede og fik endda en »Autobahn«, en tættere klippet stribe op over hovedet fra pande til nakke. Vi fik altså lov at beholde vort hår, vist hovedsagelig

på grund af kaptajn Madsens protester. Men vi fik at vide, at hvis vi fik lus, blev vi alle barberede. Kaptajn Madsen var dengang distriktsofficer for 1. Distrikt. Han var også blevet deporteret sammen med os, og han var os til uvurderlig hjælp og støtte under hele vort ophold i lejrene. Han prøvede at holde modet oppe, når det var helt galt, og skyede intet middel til at gøre forholdene så tålelige for os, som det var ham muligt. Det var ofte kun små ting, han kunne gøre, men det viste os tydeligt, at han hele tiden havde os i tankerne og gjorde for os, hvad han kunne. Efter krigen blev han slæbt for en tjenestemandsdømstol, da en eller anden havde beskyldt ham for tyskvenlighed. Det var en blodig skændsel, og selv om han naturligvis blev frikendt, har det uden tvivl efterladt en bitterhed hos ham, som det gjorde hos os, for han er en god dansk mand.

Vi blev nu ført over til en barak, hvor vi skulle indkvarteres. Under turen kom vi forbi flere barakker, og uden for hver barak stod der en tønne med noget ubestemmeligt i. Jeg husker tydeligt, at der var en, der bemærkede, at de nok havde mange svin her, siden der blev samlet foder for hver barak. Vor barak var fuld før vor ankomst, men beboerne rykkede sammen, så vi kunne være der. Vi fik hver udleveret et tæppe og en madskål, der var så rusten og uappetitlig, at den kun kunne stamme fra en losseplads, og desuden en træslev. Straks efter skulle vi træde an til spisning, og i enkeltkolonne gik vi nu forbi »svinetønderne«, som viste sig at indeholde middagsmaden, roesuppe. Den lugtede og smagte så dårligt, at mange af os ikke kunne spise den, men

gav den væk til nogle af medfangerne, som med begærlighed tog imod den.

Medfangerne

Medfangerne var en sørgelig samling at se på. Der var folk af mange forskellige nationer, men fælles for alle var den ufattelige tilstand af underernæring, de befandt sig i. En anden ting, der var fælles for dem, var den mærkværdige ligegyldighed og uberørthed af, hvad der foregik omkring dem, som de alle viste. Det var, som om de havde opgivet ethvert håb om frelse, og at selvopholdelsesdriften ikke længere eksisterede. Mange var desuden syge og andre så udhungrede, at de blot kunne vakle omkring. Det var et forfærdeligt chok for os at se al denne elendighed. Vi havde aldrig forestillet os, at mennesker kunne komme til at se således ud og dog være i live.

Barakken - beskyttelsesrum

Barakken var en træbarak. I den ene ende var nogle rå borde og bænke stillet op, her kunne vi sidde og spise. I midten stod en lille kakkelovn, og i den anden ende var køjerne. Der var fire ellers seks rækker køjer, tre køjer over hinanden, og jeg vil tro, de var beregnet til 200 mand. Men der var til stadighed omkring 500 mand i hver barak, så vi lå to i hver køje, i nogle lå endda tre. I tilslutning til den ende, hvor køjerne var, var bygget et lille vaskerum, og bag det retiraden, det var en dyb udgravning med et siddebræt langs hver side, dog ikke med huller,

I den ene ende af hver blok var der en del borde og bænke, dog langt fra nok til, at alle kunne sidde ned. Her opholdt fangerne sig, når arbejdsdagen og appellen var overstået. Ved hvert bord herskede en bordformand, som fordelte den sparsomme brodration. Danskerne og senere nordmændene havde her den lykke nu og da at kunne supplere med indholdet af pakkerne fra Røde Kors. Tegning af overgendarm Hans Peter Sørensen: Neuengamme-Erindringer. 20 tegninger, [1946].

Foto i Told • Skat Museet.

blot et bræt som man hang ud over, og så var det inddelt i båse, idet der var små bræddewægge, der ragede lidt ud fra siddebrættet. Det var et farligt sted for de mest syge. Det skete, at en faldt i, og så kom han ikke levende op, han gik simpelthen til bunds. Jeg husker en aften, hvor vi stod til appel i timevis, fordi der manglede en mand, og det viste sig, at han var druknet i latrinet.

Træbarakkerne lå omkring en mægtig cementeret appelplads. Det fortælles, at den var støbt over 15.000 jøder, som havde sat livet til ved at grave en kanal fra lejren ud til Elben. Om det passer, ved jeg ikke, men det lyder troligt nok. For hver ende af appelpladsen lå en stor, fleretages stenbygning. Her holdtes hovedsagelig de fanger, der arbejdede på værkstederne – skal man vel nærmest kalde dem, fabrikker er vist for voldsomt. Under dem var store kældre, hvor vi blev jaget ned under luftalarm og stod som sild i tønder. Disse kældre kunne bruges som gaskamre, idet de ganske små vinduer var tætnede med gummi. Det samme var dørene,

og de var meget svære. Det var ikke et hyggeligt sted at opholde sig, og vi var dernede flere timer hver nat. Vi blev jaget derned af råbende SS'ere og barakformænd, medens de slog med knipler og gummislanger for at få os lukket inde i en fart. De var bange for, at en bombe skulle sprænge hul i pigtråden og afbryde strømmen, så det blev muligt at flygte. Alt lys blev så slukket i lejren, og det skete, at en SS'er gik mod pigtråden i mørket og omkom – meget fortjent – i den elektriske stol.

Det var forfærdelige scener, der ofte udspilledes under disse alarmer. Menesker blev drevet frem af knippelslag og mast fremad, og hvis nogen var så uheldig at falde, trampede de andre frem over ham. I kældrene blev luften meget hurtig dårlig, og mange besvimede, men da vi stod så tæt sammen, kunne de ikke falde om. De nærmeste tog så fat i ham og slæbte ham med, når vi skulle ud igen.

Det er vist på sin plads at fortælle lidt om, hvordan tyskerne havde organiseret lejren. For hver barak var udnævnt en

Appelpladsen var på alle sider omgivet af blokke. Blokkene til højre på billedet var beboet af arbejdende fanger, mens de til venstre var en del af reviret.

Hjørnet, som fangerne runder med bæreborene, hørte til køkkenet. Fangerne er ved at bære kålroer ind. Tegning af overgendarm Hans Peter Sørensen: Neuengamme-Erindringer. 20 tegninger, [1946].

Foto i Told • Skat Museet.

barakformand, der havde ansvaret for alt i barakken. Han var også fange, som hovedregel en tysker, som var hentet fra et tugthus, hvor de sad for mord eller andre svære forbrydelser. De var ægte forbrydere og sadister, som nød at gøre livet til et helvede for deres medfanger og ofte slog dem ihjel. De nød flere privilegier, såsom fritagelse for arbejde og ekstra madration, og som før nævnt kunne de få adgang til bordellet. De havde under sig tre-fire medhjælpere af samme mentalitet, de kaldtes »Stubendienst«. Ofte var det homoseksuelle, som var til rådighed for barakformanden. En »Kapo« var en arbejdsformand, der havde en stor flok fanger under sig. De havde ansvaret for arbejdet, og havde samme privilegier som barakformanden og samme mentalitet. Over alle disse ledere og ansvarshavende stod en Kapo, nemlig »Lagerälteste«, som også var fange, men ham, der havde ansvaret for lejren over for SS'erne. Ved appellerne trådte hver baraks mandskab an i en stor kolonne, barakformanden »afleverede« sin styrke til »Lagerälteste«, og han igen afleverede den samlede styrke

til SS'erne, fuldstændig på militær vis. Inden afleveringen lød kommandoen: »Mütze ab!«, hvorpå alle rev deres strikkede huer af og stod ret med dem i hånden.

Disse appeller var ofte et sandt mareidrt. De blev afholdt både morgen og aften, og især om aftenen, når vi var dødtrætte efter en ofte 12 timers arbejdsdag, var der mange, der styrtede om, når det varede flere timer, før talene stemte, så vi kunne træde af.

Allerede morgenen efter vor ankomst til lejren blev vi fordelt til forskellige arbejdskommandoer, og vi gled ind i dagliglivet i lejren. Jeg arbejdede ved mange forskellige kommandoer den korte tid, jeg var i Neuengamme. Først var jeg med til at lægge tipvognsspor, hvorpå der skulle transporteres ler til et teglværk, senere med pålæsning af mursten fra teglværket, derefter ved nedbrydning af et gammelt teglværk, nogle dage i kælderen, hvor vi flettede sløringsnet, et par dage som ligtransportør til krematoriet, og endelig var jeg med i den lille by Ortkaaten, hvor vi gravede tankfælder. Arbejdet med tip-

Appellerne var en af lejrens værste plager. De foregik altid efter arbejdstidens ophør og varede som regel flere timer uden hensyn til vind og vejr. Tegning af overgendarm Hans Peter Sørensen: Neuengamme-Erindringer. 20 tegninger, [1946]. Foto i Told • Skat Museet.

vognssporene var meget anstrengende. Der var ganske vist en masse fanger, der tog fat i sporet, når det skulle rykkes eller flyttes, men de var så svage og afkræftede, at de knap kunne løfte en skovl. Det var ikke meget, de kunne trække, så det var hovedsagelig os, der endnu havde kræfter i behold, der måtte tage det værste nap. Kapo og SS'ere råbte og svang gummislangerne for at få gang i sagerne, og alle lod, som om de tog forfærdelig fat for at undgå at blive slået. Vi »langhårede« slog de dog ikke. Hvis det skete, var det nærmest af vanvare eller i mørket under luftalarmerne. Her skete det ofte, at vi fik slag og spark.

Allerede den første søndag, vi var i lejren, oplevede vi en offentlig hængning på appelpladsen. Det viste sig, at det var den almindelige søndagsadspredelse. Denne søndag var det tre russere, der skulle henrettes. De havde vist stjålet noget brød fra en barakformand. En transportabel galge blev stillet op midt på pladsen, og den nation, ofrene tilhørte, skulle stå inderst, rundt om galgen, og alle andre uden om dem igen.

Hængningen blev nu foretaget, medens et musikkorps (af fanger) spillede »Alte Kameraden«. Det er vanskeligt at udtrykke de følelser, dette makabre skuespil vakte i os. Jeg følte nærmest, som om jeg overværede en film fra middelalderen. Jeg kunne ikke forestille mig, at det var virkelighed, men efterhånden trængte det dog ind i bevidstheden, at det var virkeligt nok, og jeg følte et forfærdelig had og raseri mod de mennesker, som havde ansvaret for dette. Men man kunne intet som helst udrette for at hjælpe disse tre mennesker, som hang og spjættede lidt med benene, før de hang helt stille. En følelse af uendelig magtesløshed greb mig, og jeg begyndte så småt at forstå de andre fangers apatiske ansigter. Dette var ikke nyt for dem, og de kunne intet gøre. Det havde de for længst accepteret, det var det, der var så svært for os, vi kunne kun knytte hænderne og rase indvendig. Denne totale hjælpeløshed forfulgte os dag og nat og blev en meget tung belastning for os, for når vi var vidne til grusomheder, kunne man ikke lade være at tænke på, om der ikke var

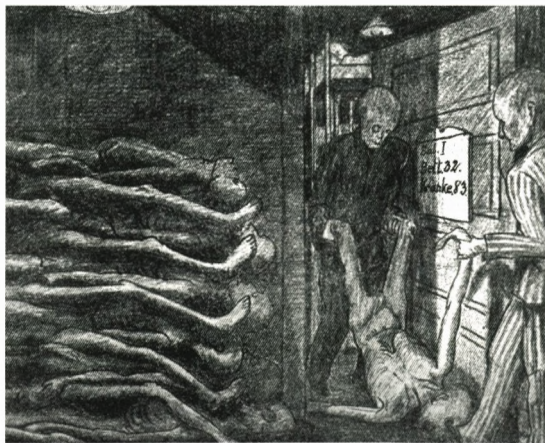
noget, man kunne gøre. Når man så fandt ud af, at det ville være rent selvmord at forsøge noget, blev man så deprimeret, at det næsten gjorde fysisk ondt. I dag forstår jeg de andre fangers tilsyneladende ligegyldighed ved slige situationer. Jeg følte selv, at efterhånden som tiden gik, oparbejdedes en vis immunitet over for grusomheder. Det var jo daglig kost, og man spekulerede mere og mere på, om man selv ville klare den eller bukke under, og det bevirkede, at selvopholdelsesdriften blev meget stærk, ja, næsten altoverskyggende.

Mit arbejde på teglværket med at læsse mursten blev heldigvis kun af få dages varighed, for det var meget hårdt, især for hænderne. Det foregik jo med håndkraft, og murstenene sled huden af hænderne, da vi ikke havde noget at beskytte dem med. Det var, medens vi arbejdede her, at en af gendarmerne fandt et stort stykke kød i sin roesuppe, og da det var en stor begivenhed, tog han det op og skulle rigtigt til at nyde det. Men så gav han et råb og blev ganske bleg, og da han holdt det op, kunne vil alle se det, og

ingen, som så det, var i tvivl om, at det var en penis af en lille dreng, det var vi alle overbeviste om. Appetitten til suppen var ikke stor i forvejen, men dette fund gjorde den ikke større, selv om de fleste af os alligevel spiste den. Det var jo en livsnødvendighed. Gendarmen gemte kødet så længe han kunne, men måtte til sidst smide det væk. Jeg husker ikke navnet på vedkommende. Det skete ikke så sjældent, at vi fandt små hvide klumper i roesuppen. De lignede små melboller og var vel på størrelse med en lillefingernegl. De var en lækkerbisk, syntes vi, så vi var lykkelige, når vi fandt nogle. Det blev sagt, at de var lavet af ærtemel, men efter krigen er det konstateret, at det, der blev kaldt ærtemel, faktisk var kød og benmel fremstillet af mennesker. Det kan jo nok få det til at vende sig i en, når man husker på, at man faktisk er menneskeæder.

Arbejdet med nedbrydningen af det gamle teglværk var ikke så anstrengende, som man skulle tro. Her var mange steder, man kunne gemme sig og drive den af. Man måtte bare være

Fangerne på sygestuen fik ikke den nødvendige behandling, til trods for, at der var mange dygtige læger blandt fangerne. Følgen var, at fangerne døde i tusindvis. Her ses dødens høst stablet uden for døren til sygebarakkens sygestue. Tegning af overgendarm Hans Peter Sørensen: Neuengamme-Erindringer. 20 tegninger, [1946]. Foto i Told•Skat Museet.

på vagt, så man ikke blev overrasket af en Kapo eller forarbejder. Medens jeg arbejdede her, skete noget katastrofalt for mig: mine støvler blev stjålet en nat. Jeg fik nogle træbunde af nogle kasse-rede sandaler, men de var næsten umulige at holde på fødderne, så jeg måtte prøve at finde noget bedre, og det lykkedes mig ude ved teglværket at finde et par gamle galocher, som jeg tog på og bandt fast med noget ledning. Det var ikke en god fodbeklædning ved vintertid, og jeg frøs fødderne gudsjammerligt, så jeg besluttede at prøve at få fat i et par støvler, der brugtes i lejren, en slags skistøvler med træbund og lærred i stedet for læder. De var altid bedre end galocher. Jeg havde set, at der ude ved krematoriet lå en enorm stabel fodtøj, og det lykkedes mig, jeg husker ikke mere hvordan, at komme med blandt dem, der transporterede lig ud til krematoriet, hovedsagelig fra sygebarakken, men også fra den kælder, hvor der jævnligt blev hængt fanger, der var dødsdømte. Jeg regnede med, at jeg så fra stakken af fodtøj kunne finde mig et par, og det lykkedes også.

Men de par dage, jeg var ved dette job, glemmer jeg aldrig. Det begyndte med, at vi skulle hente døde fra sygebarakken. De lå pænt stablet, som formbrænde, og vi læssede dem på små flade vogne, som vi så skubbende og trak. Da vi skulle til at lægge en af de »døde« på vognen, mumlede han pludselig: »Nicht Krematorium, nicht Krematorium«. Vi bragte ham ind i sygebarakken igen og sagde, at han ikke var død. Han blev lagt op i en køje til en anden patient, hvorefter vi ikke så mere til ham. Han har jo ellers nok været med i stakken næste dag igen, men da har han nok virkelig været død. Det var en makaber og uhyggelig oplevelse, og efter dette kiggede vi en ekstra gang på dem, vi læssede. Vi kørte dem ud til krematoriet, som var i gang dag og nat, og her afleverede vi ligene, som blev modtaget af en Kapo, som skrev mandens nummer op i en bog. Det var skrevet med blækskrift på brystet af liget, da de jo var nøgne.

Vi gav os god tid. Jeg fandt mig et par støvler, og da vi var færdige, dryssede jeg lidt rundt i lejren for at se mig

*Foruden brødrationen udleveredes en suppe, der hovedsagelig bestod af vand og kålroer. Når alle havde gået forbi tønd-
en og fået en portion, kunne det hende, at der var lidt til overs, så nogen kunne få to gange. Da en portion langt fra var tilstrækkelig til at stille den værste sult, udartede fordelingen af resten sig ofte til alvorlige slagsmål. Tegning af overgen-
darm Hans Peter Sørensen. Neuengamme-Erindringer. 20 tegninger, [1946].
Foto i Told • Skat Museet.*

om, og det var der også andre, der gjorde. Da jeg gik over et hjørne af appelpladsen, kom en SS'er gående. Jeg stillede mig i retstilling med front imod ham, og tog huen i hånden. Dette skulle vi alle gøre, når en af herrefolket passerede os. Han værdigede mig ikke et blik, men fortsatte over pladsen. Her mødte han en anden fange, som også stod stille, men om det ikke er gået hurtigt nok, ved jeg ikke, men SS'eren standsede op, gloede på manden og spyttede så på cementen. Han brølede, at han skulle slikke det op, og den arme fyr lagde sig på knæ og bøjede hovedet mod cementen. Jeg kunne ikke se, om han udførte ordren, men jeg så SS'eren pludselig løfte foden og med den jernbeslåede hæl trampe på fangens hoved, så det knustes med en grufuld lyd. Jeg skyndte mig at komme væk, og idet jeg løb, isnede det ned ad ryggen, for jeg ventede hvert øjeblik at høre SS'eren råbe mig tilbage, men det skete heldigvis ikke.

Hen på eftermiddagen stod jeg og prøvede at snakke med nogle fanger, der gravede en grøft nær pigtråden, og

lige uden for denne var et rangerspor til jernbanen, eller et sidespor var det vel. Jeg fandt en skovl og skovlede lidt jord af og til. Pludselig kom en hel del SS-vagter ud og stillede sig ved sporet, og lidt efter blev en række godsvogne skubbet ind på sporet, og de holdt lige ud for os. Lidt efter blev dørene åbnet, og en mængde kvinder med små børn på armene tumlede ud. De vaklede rundt uden rigtig at se eller opfatte noget, så det ud til, men pludselig kom en af dem hen mod hegnet. Vi råbte, at hun skulle passe på, der var strøm i, og hun forstod heldigvis tysk. Vi spurgte hende, hvor hun kom fra, men hun bad bare om brød og vand. Vi havde intet, det måtte vi sige hende, og hun sagde så, at de havde været 14 dage undervejs og intet fået, dørene havde ikke været åbnet i al den tid.

De var alle franske kvinder med små børn, som var blevet taget som gidsler i en fransk by, jeg husker ikke navnet, og de havde flere gange undervejs været udsat for luftangreb, hvor vognene var blevet beskudt med maskingeværer, hvorunder mange var blevet dræbt.

Billedet giver et lille indtryk af Neuengammelejrens bevogtning. Foruden det med højspænding ladede heg, var der en tæt kæde af svært bevæbnede poster. Efter mørkets frembrud blev hegnet belyst. Under luftalarmer blev dog alt lys i lejren slukket, og samtidig blev postkæden yderligere forstærket. Tegning af overgendarm Hans Peter Sørensen: Neuengamme-Erindringer. 20 tegninger, [1946].

Foto i Told • Skat Museet.

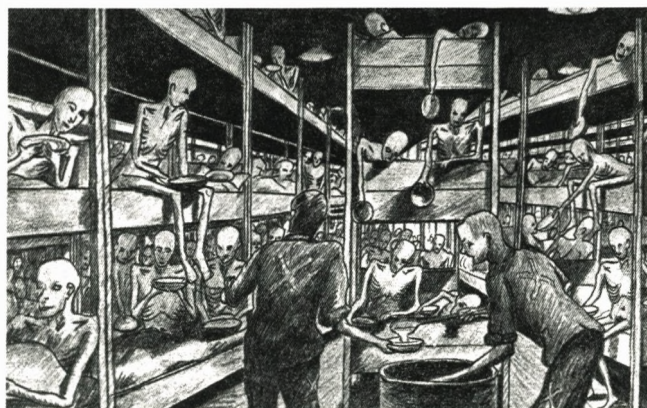
Andre af kvinderne nærmede sig, de plukkede græs og spiste det, selv om det var vissent og tørt. Flere havde de små børn på armene, men vi så med gru, at det kun var få af børnene, der var i live. De sagde ikke noget, men udstødte hele tiden en hulkende lyd, som skar os i hjertet. Nu fik SS'erne dem gennet sammen i en flok, og de drog af, vaklende med døde børn på armene, hvorhen ved jeg ikke, vi hørte aldrig mere til dem. Jeg tror, det var den mest rystende oplevelse, jeg havde i min fangetid. Den gjorde et uudsletteligt indtryk på mig, de måtte simpelt hen ikke være mennesker, når de kunne gøre dette. Billedet af de udhungrede mødre med de små, døde børn på armen, der vaklede af sted, drevet af tyskere med påsatte bajonetter, var en så himmelråbende hån mod hele menneskeheden, at jeg ikke fattede, at Gud tillod dette, at han ikke lod alle disse barbarer styrte døde om. Jeg var så chokeret over denne oplevelse, at jeg var syg næste morgen og endda havde feber, og jeg tror, det udelukkende var fordi, jeg hele natten havde hørt denne forfærdelige, tørre hulken i mine øren. Jeg meldte migovre i sygebarakken, da vi var færdige med at køre lig den formiddag. Her blev jeg penslet i halsen og fik en kultablet, det var al den form for behandling, de kunne give. Kultabletten blev givet for alt, både rosen, lungebetændelse og flegmone, og hvad der ellers var af sygdomme. Men lægen ville sørge for at jeg fik arbejde i kælderen, hvor der flettedes kamuflagenet. Så kunne jeg arbejde der nogle dage, til jeg blev rask. Jeg var i kælderen to dage, så kunne jeg ikke holde det ud længere, og jeg var heller ikke syg mere efter at

have set de stakkels mennesker i kælderen. Det var udelukkende syge, invalider og gamle, som knap kunne gå, og så den luft og stank der var, det var helt uudholdeligt, så efter to dage meldte jeg mig til arbejdshold igen over jorden.

Om aftenen i barakken snakkede vi så med vore kolleger og drøftede dagens begivenheder. Vi var jo om dagen fordelt på mange forskellige arbejds hold. Vi drøftede også krigen og de drøftelser, vi havde hørt, og ligeledes rygterne om, at vi gendarmer snart skulle hjemsendes. Sådanne rygter gik der hele tiden, og vi klamrede os til dem. Ja, når jeg tænker efter, var det hovedsagelig rygterne, vi snakkede om. De rystende oplevelser, de andre havde haft, interesserede os ikke, vi havde haft nok selv. Det skete også, at vi skulle høre Hitlers taler i en højtaler, der var i barakken. Så diskuterede vi dem og prøvede at udlede noget om krigens gang af dem, men det var ikke let.

Der gik naturligvis også rygter om krigens gang i lejren, og det var forbavsende, hvor forholdsvis godt vi kunne følge med i krigens gang, selv her isoleret fra omverdenen. Vi talte også med de andre fanger. Der var mange af dem, der kunne tysk eller engelsk, så vi prøvede, så godt vi kunne, at erfare lidt om deres skæbne. Jeg havde længe haft kig på en stor russer, som havde munden fuld af skinnende tænder. Jeg gik hen til ham en aften og spurgte, om han kunne tale tysk eller engelsk. Han kunne lidt af begge sprog, sagde han, og på en blanding af disse sprog snakkede vi så den aften. Han fortalte, at han faktisk var krigsfange. Han havde

Her får man et lille indtryk af, hvad det ville sige at blive syg i lejren. Der var mange dygtige læger blandt fangerne, men medikamenterne udleveredes ikke i tilstrækkeligt omfang. Tegning af overgendarm Hans Peter Sørensen: Neuengamme-Erindringer. 20 tegninger, [1946]. Foto i Told • Skat Museet.

været kaptajn på et russisk krigsskib, som var blevet sænket ud for Sevastopol af tyske flyvere, og han og den overlevende del af besætningen var blevet samlet op af et tysk fartøj. Han og folkene var kommet i en krigsfangelejr, men nogen tid efter var de blevet sendt på en transport og var havnet her i lejren. Transporten fra Rusland havde været på 1.000 mand, og nu, 1½ år senere, var der kun én foruden ham, der var i live, resten var bukket under. Hans tænder, som havde optaget mig meget, var lavet af rustfrit stål, det var et eksperiment, sagde han og grinede. Jeg sagde, at jeg troede, det var sølv, men han grinede endnu mere og sagde, at så havde der i dag kun været én levende af transporten, for så havde han for længst været død. Vi havde godt nok hørt, at dem, der havde guldplomber i munden, var særligt efterstræbte af tyskerne, for når de var døde, brækkede de guldplomberne ud af munden på dem, og det var rigtigt nok. Hvad russeren hed, kan jeg ikke erindre, det var et svært navn at udtale, husker jeg.

Men jeg blev ven med et par hollændere, de var brødre, hed Kraienhoff van

de Leur til efternavn og var fra Utrecht. Vi snakkede udelukkende engelsk sammen, hollændere taler ikke tysk, hvis de kan undgå det, og det gælder endnu i dag, har jeg lagt mærke til. De var blevet taget under en razzia i byen, og havde ikke gjort noget. Vi lovede at skrive til hinanden efter krigen, og jeg skrev også, da jeg kom hjem. Det var den ældste broder, der svarede mig. Han var kommet levende hjem, men den yngste broder var blevet sænket i Østersøen med en fangetransport. Det var det eneste brev, vi skrev til hinanden, for han ville, så vidt jeg husker, til Afrika som ingeniør. Den yngste broder havde jeg engang hjulpet. Han var blevet meget syg, vistnok af lungebetændelse. Vi havde da fået vor første Røde Kors pakke, og jeg fulgte med ham over på sygebarakken, hvor jeg gav lægen nogle cigaretter for at tage sig særligt af ham, og jeg besøgte ham også dagligt og stak ham noget af pakken. Han blev rask og kunne forlade sygebarakken i live. Det var ellers meget sjældent, det skete, for når man først var havnet der, var der næsten ingen chance for at komme levende derfra.

Det virkede som et chok for os alle, da der begyndte at ske dødsfald blandt kollegerne. Vi havde slet ikke rigtig tænkt på, at det kunne ske for os. At medfangerne døde, var ligesom mere sandsynligt, de var jo kun skind og ben og meget afkræftede, hvorimod vi var nogenlunde ved huld endnu, så det forekom os mere urimeligt. Det er naturligvis også sådan, at nogen man kender rigtig godt og har haft meget med at gøre, rører en endnu mere, end ganske ubekendte mennesker. Deres død chokerer og bedrøver en mere end en ganske ukendt, sådan er det jo også i det daglige liv herhjemme, men det føltes meget stærkere dernede, hvor vi faktisk ikke blot var kolleger, men en hel lille familie. Jeg ved, at kaptajn Madsen gjorde sig store anstrengelser for at få ligene sendt hjem til Danmark, men det kunne der selvfølgelig ikke være tale om, og de blev brændt i krematoriet som alle de andre.

Lige så stor sorg, som dødsfaldene forårsagede, lige så stor glæde vakte det, da vi fik den første Røde Kors-pakke. Det var en 10 kg-pakke som indeholdt fødevarer og cigaretter. Af fødevarer var der: Smør, ost, knækbrød, ovomaltine, en dåse svinekød, en dåse marmelade, tømælk og en flaske levertran. Jeg husker, at flere blev syge af at tage for kraftigt for sig af retterne, især svinekødet kunne maverne ikke tåle, men det var vidunderligt at smage rigtig menneskeføde igen. Cigaretterne var også en meget vigtig ting, for al handel i lejren blev drevet med cigaretter som betalingsmiddel. Det var det mest utrolige, man kunne købe, blot man havde cigaretter nok, så de var lige så vigtige som levnedsmidlerne. Vi spa-

rede jo på pakkerne, så godt vi kunne, men det var svært. Selv om vi sov med dem i køjerne, blev mange alligevel stjålet, især under luftalarmene, og det var selvfølgelig en katastrofe for den, det gik ud over. På den anden side kan man ikke bebrejde de stakler, der gjorde det. Selvopholdelsesdriften var her den stærkeste følelse, og den kan i sådan en situation ikke tøjles af civilisationen. Den viser sig nemlig kun at være en meget tynd skal, som meget hurtigt smuldrer væk, når mennesker er i hård nød, som de var det her. Det var faktisk kun nordmænd og danskere, som fik Røde-kors-pakker. De andre nationer fik intet, og det kunne jo også se ud som en grov uretfærdighed for de stakler, som måtte se til, men det havde jo sine bestemte grunde, idet flere af landene ikke var tilsluttet Røde Kors.

Pakker fra familien var det meget sjældent at få. Jeg fik kun én i hele fangetiden i Tyskland, og flere fik slet ingen, skønt vore koner omtrent sendte en pakke om ugen. Breve fik vi også kun få af. Jeg fik kun to, selv om min kone havde skrevet mange gange, og endda affattet dem på tysk. Det gik bedre med de breve, vi fik lov at sende. Det var kun få, men de samme nåede faktisk frem. Det vil sige, det var kun de breve, der var skrevet på tysk, der gik igennem. Hvis de var på dansk, røg de straks i papirkurven ved censuren. Det havde vi fået et praj om, så vi skrev på tysk. De, der ikke mestrede det, blev hjulpet af andre, som kunne. Det var dog uendelig lidt, vi kunne skrive, slet intet om de faktiske forhold. Det var kun et livstegn, vi kunne give fra os, men det var trods alt meget værd. At alt ikke var så godt, som vi skrev,

kunne vore pårørende jo nok se af dødsannoncerne, som begyndte at dukke op i aviserne derhjemme, men det var et stort held, at de ikke kunne vide, hvor galt det i virkeligheden var.

Ortkaten

Så en morgen blev jeg udtaget til et arbejdsbold, som skulle til Ortkaten.

Ortkaten var en lille by eller landsby som lå i den sydlige udkant af Hamborg. Her skulle et hold på 2.000 Häftlinge grave tankfælder langs en landevej, og det var et arbejde, som kom til at koste en mængde menneskeliv. Arbejdet bestod i, at vi skulle grave 3 m lodret ned i den sydlige vejgrøft, og fra bunden flade jorden ud til en nedkørsel således, at når en panservogn kørte ned i bunden, var der her en 3 m høj, lodret væg, som den ikke kunne komme op ad. Arbejdsboldet skulle møde tidligere end de andre, derfor skulle vi tidligere op. Vi fik udleveret en klump brød og noget, der skulle være kaffe, og så marcherede vi ud til toget gennem

porten. Marcherede, ja, vi marcherede virkelig. Musikorkesteret spillede hver morgen, når vi drog ud af lejren, og hver aften når, vi kom tilbage fra arbejdet, og altid det samme stykke - »Alte Kameraden«. Vi skulle gå strækmarch gennem porten. Det var en blodig parodi. Især når vi kom dødtrætte hjem om aftenen, nogen slæbende på døde eller $\frac{3}{4}$ døde kammerater, var det en så ynkværdig skare, at det kun kunne være tyskere, der kunne finde på at kræve strækmarch. De fleste var så udmattede, at de knap kunne løfte fødderne, men med slag og spark blev denne ceremoni udført. »Alte Kameraden« kom jeg til at hade så inderligt, at jeg aldrig ønsker at høre dette musiktukke foredraget igen. Jeg føler, at jeg ikke ville kunne tåle at høre den blot én gang til.

Toget bestod af en lang række lukkede kreaturvogne, som vi blev stuvet ind i, så mange, som der nu kunne være i hver vogn. Rejsen varede, så vidt jeg husker, $1\frac{1}{2}$ time, og det var en frygtelig tur. Vognene var utætte, så vinden peb ind til os, så vi frøs gudsjammerligt.

Midt i oktober 1944 blev der udtaget en kommando på 1.000 mand, der hver morgen med tog blev transporteret ind til landsbyen Ortkaten nær Hamborg for at grave tankfælder. Der var ca. 250 danskere på holdet, bl.a. samtlige gendarmere. Arbejdet, som stod på i syv uger, var årsag til, at mange aldrig så Danmark igen. Tegning af overgendarm Hans Peter Sørensen: Neuengamme-Erindringer. 20 tegninger, [1946]. Foto i Told • Skat Museet.

Hvis en skulle forrette sin nødtørft, enten stort eller småt, måtte han gøre det i sin madskål, som så blev skyllet i en muddergroft, inden roesuppen skulle i den. Der var en tysk vagtsoldat i hver vogn. Til at begynde med var det SS'ere, men senere blev det politisoldater, og det var en stor forskel. SS'erne kunne vi ikke tale til, men det kunne vi til de andre, når blot der ingen SS'ere var i nærheden. Når vi nåede Ortkaten, fik vi udleveret spader og skovle, blev fordelt på en lang række, og skulle så arbejde. På marken på begge sider af vejen stod posteret SS-vagter med geværer. Det var et meget hårdt arbejde i betragtning af de få kræfter, de fleste havde, og Kapoerne sørgede med slag og spark for, at der ikke blev pjækket. Grundvandet var ikke ret langt nede, så arbejdet foregik i vand, sommetider til knæene, og det var jo indlysende, at mange ikke kunne stå for det, men fik lungebetændelse og døde. Men så trådte andre ind i rækkerne, der var altid 2.000 mand med toget derud om morgenen. En kærkommen afbrydelse af arbejdet fik vi, når der blev rettet luftan-

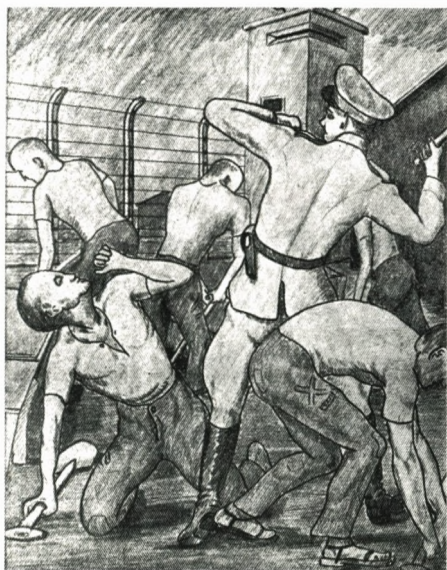
greb mod Hamborg, og det skete jævnligt. Det var flot at se, når de tætte formationer af bombemaskiner kom sejlene ind over byen så højt oppe, at luftværnsgranaterne eksploderede langt under dem. Og jeg skal love for, at luftskytset trådte i funktion. Der stak en kanon op af snart sagt hver en busk rundt om på marken, og de skød uafsladeligt. Luften var så fuld af sprængstykker, der faldt ned, at det lød som en lang uafbrudt summen, som en mægtig bisværmer. Det var farligt for os, så vi lå fladt på vejgrøften og holdt spaderne over hovedet, men se ville vi. Flere blev ramt af sprængstykker. Jeg fik et strejfsår på den ene hånd, men andre var ikke så heldige at slippe med det. De tyske vagter havde beskyttelsesrum at krybe i, så dem så vi ikke, før angrebet var forbi. Når bomberne faldt, kunne vi sommetider se de mægtige eksplosioner inde i byen, og røgen fra de mange brande lå tæt over byen.

Kun én gang oplevede vi, at luftskytset havde succes. Da var det skyet vejr, og vi kunne ikke se maskinerne, men de må åbenbart have gået lavere end

Der var altid nogen, som i dagens løb faldt fra og af kammeraterne måtte hjælpes hjem. Her ses arbejdsboldene trætte og forsultne trække ind på Ortkaten Station for derfra at køre i kreaturvogne tilbage til lejren. Tegning af overgendarm Hans Peter Sørensen: Neuengamme-Erindringer. 20 tegninger, [1946].

Foto i Told • Skat Museet.

Situation fra en arbejdsplads, hvor en SS'er fuldstændig og uden hæmminger lader livslysten løbe af med sig. Tegning af overgendarm Hans Peter Sørensen: Neuengamme-Erindringer. 20 tegninger, [1946].

Foto i Told • Skat Museet.

sædvanligt, for vi så flere komme styrrende ned gennem skylaget. En maskine havde retning mod os, men piloten fik den i sidste øjeblik rettet op, så den atter steg lidt, og man så fire mand springe ud, kun 150 m over jorden, hvorefter maskinen igen tippede over og gik i jorden langt fra os. De tre faldskærme nåede at folde sig ud, den sidste ikke, men manden faldt i et vandhul, hvor han sad i mudder til halsen. Tyskerne fangede hurtigt de tre flyvere, og de blev anbragt i ventesalen i Ortkaten Station. Ham i mosen lod de blive siddende til om aftenen, da vi skulle hjem, først da fiskede de ham op. Han var godt forkommen af kulde, men ellers uskadt. De blev afhentet af

en militærbil, inden vi tog hjem. En anden dag begyndte luftværnet pludselig at skyde. Vi smed os straks ned, men så alligevel to amerikanske jagere stryge langs vejen hen over os så lavt nede, at vi kunne se piloterne. Da de nåede enden af kolonnen, ventede de om og kom tilbage over os, og jeg var sikker på, at de ville beskyde os. Det skete heldigvis ikke. De vendte igen og fløj ind over Hamborg. Hele tiden var de blevet beskudt, men granaterne sprang langt bag dem, men så lavt over os, at sprængstykkerne slog ned omkring os med stor kraft.

Flere gange om dagen passerede flokke af civilpersoner hen ad vejen, når de skulle med toget til eller fra Hamborg. Det var deprimerende at se deres foragt for os, som de ikke søgte at skjule, selv om de ikke direkte gjorde os noget. Kun én eneste gang så jeg en kone, som gik bagest, kaste et lille bundt gulerødder ned til nogle Häftlinge, det er det eneste menneskelige træk, jeg husker fra hele opholdet i Tyskland. Der var naturligvis nogle, som forsøgte at stjæle roer eller gulerødder på de tilstødende marker, men hvis de blev opdaget, blev de omgående skudt, så der var ikke mange, der forsøgte. Jeg husker ikke, hvor længe jeg arbejdede i Ortkaten, men jeg nåede ikke at se projektet færdigt, da der pludselig skete noget, som afbrød mit arbejde der.

En morgen fik jeg pludselig ordre til ikke at gå med arbejdsholdet, men møde ved porten til en bestemt tid sammen med min kammerat Toft. SS'erne ville tale med os. Kollegerne var helt misundelige på os, for der var ingen tvivl om, at vi skulle sendes hjem, men-

te de. Vi havde ikke megen tiltro til det, men kunne ikke forstå, hvad det kunne være. Vi blev klar over det, da vi først kom derover, og det var absolut ikke hjemsendelse. Jeg kom først for og blev ført op i et værelse, hvor der sad en SS'er og fire civile tyskere, som hurtigt afslørede sig som gestapomænd.

De spurgte først, om jeg kunne tysk eller ønskede en tolk. Selv om jeg let kunne klare mig uden tolk, sagde jeg dog, at jeg gerne ville have én, og det blev jeg senere glad for, da det gav mig en lille frist til at tænke mig om, fra spørgsmålet var stillet på tysk, som jeg forstod, til det blev oversat til dansk. Jeg kunne så nå at tænke lidt, medens tolken oversatte, og det blev der svært brug for. De startede med at sige, at her på skrivebordet lå en knippel og en pistol, nu var det op til mig, om nogle af delene skulle i anvendelse, for jeg vidste vel nok, hvad sagen drejede sig om. Det var endnu ikke gået op for mig, så jeg svarede enfoldigt: »Nej, det er vel ikke min familie, som er blevet ramt af ulykke?«. De gav sig alle til at grine, og ham ved skrivebordet råbte: »Nej, hvad fanden tror De, familien rager os! – nej vi vil gerne høre om Deres forbindelse med »Mövengruppen«, den kender De jo en del til.« Så var jeg klar over, hvad de var ude på, selv om jeg aldrig havde hørt om »Mövegruppen«, hvilket jeg sagde til dem. Derved indkasserede jeg et par slag over overarmene, så de blev helt lammede, og en af de civile, som ellers skrev, fik besked på at læse op af nogle papirer. Det fremgik heraf, at de havde optrævlet en modstandsgruppe, som havde angivet mig som leder af en anden gruppe, sikkert ud fra den over-

bevisning, at når jeg sad hernede alligevel, kunne der ikke ske mig mere.

Det viste sig, at de vidste alt om vor gruppe og hvordan, vi var blevet indrulleret, kun vidste de ikke, hvem der var i gruppen andre end mig og Toft. Jeg fortalte så, at det var rigtig nok, at en mand havde kontaktet mig og aftalt nærmere, uden dog at give mig andet navn end »Per«. At alt, hvad vi havde hørt fra modstandsgruppen, var kommet med posten, og at vi ikke havde nået at få en hel gruppe samlet, før vi blev taget. Jeg opgav en kollega mere som hørende til gruppen, Hein Christensen, da jeg vidste, at han var gået under jorden, da vi blev taget. Da var han netop i København på ferie. Det lod til, at de var tilfreds med min forklaring og det nye navn, for selv om de spurgte om meget mere, som jeg ikke kunne svare på, fik jeg ikke flere slag af den grund. Først da en af dem spurgte, om vi virkelig troede, vi kunne gøre Værnemagten fortræd med vore bistik, og jeg så svarede ja, greb en af dem en brevpresse på skrivebordet og kastede den mod mig. Den ramte mig på brystet, og jeg tabte vejret et øjeblik og vaklede tilbage, men blev brutalt skubbet frem igen af SS-vagten, så jeg røg mod skrivebordet. Her greb gestapomanden mig i brystet og hvædede: »De kan forvente at blive skudt eller hængt i morgen, forsvind«. Jeg var ikke meget, værd, da jeg kom ned til Toft i porten, men jeg nåede lige at sige ham i grove træk, hvad jeg havde sagt, og hans forklaring må have passeret godt nok med min, for han slap hurtigere ud igen uden at have lidt overlast.

Vi var jo meget betænkelige ved det hele, for hernede pjattede man ikke

med tomme trusler om hængning og deslige. Der blev myrdet mennesker hver dag, så vi kunne ikke se andet, end at vi var færdige, og det var meget ubehageligt. Kollegerne så jo også alvorligt på det, men kunne jo intet gøre. Om aftenen lå vi i køjen og kunne selvfølgelig ikke sove, men her hændte mig noget mærkeligt. Jeg tænkte på alle de kære derhjemme, på min kone, min far og mor, og bad også en bøn om hjælp. Jeg må så alligevel være faldet hen i en døs, for pludselig så jeg en figur af mig selv, og der brændte en flamme oven på hovedet. Så viste der sig et stort, modbydeligt hoved med store, tykke kinder, og det pustede og pustede på flammen på mit hoved. Den blafrede slemt og lagde sig helt vandret, men den gik ikke ud. Så blev der pludselig røre i barakken, og jeg røg op helt forvirret. Vi skulle alle op, for der skulle udtages folk til en transport til en anden lejr. Der skulle en hel del af kollegerne med, og Toft og jeg var så heldige at slippe med. Det gik meget hurtigt, der var jo ikke noget at pakke, så en time efter rumlede vi af sted med nogle overdækkede lastbiler. Jeg er ikke i tvivl om, at det var denne flytning, der reddede Toft og mig, for i den nye lejr var der ikke nogen, der kendte til sagen, og fra Neuengamme har de vel ikke interesseret sig for sagen, så vi klarede altså skærene i denne omgang.

Schandelach

Lejren, vi kom til, hed Schandelach, og lå i nærheden af Braunschweig. Det var en lille lejr, der var vel en 2.000-3.000 Häftlinge eller måske kun 2.000,

der var kun tre store beboelsesbarakker og en sygebarak inden for pigtråden. Uden for lå så barakkerne til vagtmandskabet.

Lejren var oprettet ved et skifferbrud, og der var bygget en fabrik, hvor man udvandt olie af skifferen. Det var kun ganske lidt, der kunne udvindes, så hvis arbejdskraften ikke havde været så billig, ville det slet ikke have kunnet betale sig. Vi arbejdede altså udelukkende i skifferminen og på fabrikken. At der var enkelte andre arbejdshold, var noget, som kom til senere, men lejren var udelukkende oprettet for fabrikkens skyld.

Vi kom til lejren om aftenen, og blev straks installeret i den ene barak og jaget i køjerne. Jeg husker ikke mere datoen, vi kom til lejren, men det har været engang i november måned. Der foresvæver mig noget om den 18. november, men det tør jeg ikke sige med bestemthed.

Næste morgen blev vi jaget op, medens det stadig endnu var mørkt, og der blev sagt, at vi kunne vaske os i det fri under et halvtag, hvor der var et langt trug med flere vandhaner over. Det var hævet ca. 1½ meter over jorden. Vi maste jo rundt om karret for at komme til, og endelig fandt jeg et ledigt sted, hvor jeg kunne komme til. Jeg måtte træde op på en forhøjning, der lå på jorden, men det så jeg ikke nøjere på, før jeg var færdig. Da opdagede jeg, at jeg stod på brystet af en død mand. Jeg blev lidt underlig, men opdagede så, at der lå en hel bunke nøgne lig ved vaskestedet, og det viste sig, at man fra reviret (sygebarakken) blot smed de døde herud hver morgen. Da det var vinter, kunne de let ligge der

nogle dage, indtil der var nok at begrave. Her begravede man de døde i fællesgrav (ikke i kister) af forskellig størrelse, da der ikke fandtes et krematorium. Her fik danskerne en særstilling, idet kaptajn Madsen, som var med, fik gennemført, at danskerne blev begravet i kister og i enkeltgrave. Ham kunne vi ligeledes takke for, at vi fik lov at beholde håret, og det var vi glade for. Kaptajn Madsen krævede ligeledes, at han, som officer, ikke skulle arbejde. Derfor indkasserede han et par lussinger af lejrkommandanten, men blev dog gjort til Kapo, så han ikke skulle arbejde som vi andre.

Her i lejren var der ligeledes fanger fra mange forskellige nationer, og forholdene var absolut ikke bedre end i Neuengamme, selv om dødsprocenten måske var lidt mindre. Forholdene var jo helt igennem mindre. Men noget, vi nød, var, at her skulle vi ikke i beskyttelsesrum om natten, så vi kunne sove hele natten. Det var en stor sjældenhed i Neuengamme. At dødsprocenten var mindre her skyldtes, at her ikke blev myrdet så mange fanger som i Neuengamme.

Jeg har glemt at fortælle om hængningerne i kældrene i Neuengamme og vil lige indskyde det her, da det jo medvirkede til den højere dødelighed. Der var nogle barakker, hvor der udelukkende boede dødsdømte fanger. De havde på ryggen malet en slags skydeskive, den betød, at de skulle skydes ved den mindste lejlighed. Fra disse barakker hentede SS'erne jævnlige en flok fanger, som blev ført ned i kældren, stillet i enkeltkolonne foran en trisse i loftet med et reb igennem. Første mand i kolonnen fik rebet om hal-

sen, og nr. 2 hejste ham så op og slog rebet om en lille pullert. En SS'er stod med et ur i hånden, og fangen holdt så ved rebet, indtil kammeraten var død. Så blev liget hejst ned, og ham, der havde hængt ham, fik nu selv løkken om halsen, og nr. 3 hejste ham op. Således fortsatte man, indtil der ikke var flere, eller SS'eren ikke gad mere. Så sendte de blot resten over i barakken igen med pålæg om at komme igen næste aften. Dette fik jeg fortalt af en af de dødsdømte. Jeg har også set trissen i loftet og hentet ofrene til krematoriet, så jeg er sikker på, at det nok skal være rigtigt, det passer så udmærket til SS'ernes mentalitet. Dette var altså et lille sidespring, så jeg vender tilbage til Schandelach.

Jeg blev allerede den første dag udtaget til at arbejde i en kolonne, som skulle ud i omegnen og hjælpe på en gård, og dette arbejde blev jeg ved i en 14-dages tid. Vi var ude at tage overjordiske kålrabi op på en gård, gulerødder på en anden og almindelige kålroer på en tredje. Vi skulle gå i kolonne ud til arbejdspladserne, og herved kom vi ofte gennem landsbyer og mødte civile tyskere, men alle uden undtagelse viste os den dybeste foragt. Det var almindeligt, at når vi gik gennem en landsby, samledes drengene og smed sten efter os eller skød med flitsbue efter os, medens mødrene nøjedes med at spytte efter os og råbe skældsord. Vi måtte naturligvis ikke spise noget af det, vi høstede, men gjorde det alligevel, når vi kunne se vort snit til det.

Hvor farligt, det kunne være, fik vi at se en dag, vi var ved at tage gulerødder op på en gård, hvor konen og en søn på en 12 år var hjemme. Konen opdagede,

at en fange havde stoppet nogle gule-rødder i lommen, og hun begyndte at råbe op og skabe sig. Sønnen kom løbende med en svær stok, og med den slog han løs på fangen, indtil denne var død. Dette stod moderen og SS'eren og så på, og man kunne tydeligt se, hvor stolte begge var af den lille ægte ty-skerspire. Selv om det altså var livsfarligt at tage noget med, var der alligevel mange af de udhungrede, der havde afgrøder med hjem, og så blev der stegt kartofler og roestykker på og i kakkelloven i barakken om aftenen. Og det var absolut påkrævet med ekstratilskud af alt spiseligt, for føden var kun roesuppe og brød og små pølsestykker. Vi fik her, som i Neuengamme, udleveret små papirlapper, som gjaldt som penge, hvorfor vi kunne købe kantinevarer, hvis der altså var nogen, hvad der kun var ganske enkelte gange. En gang kom der et par tønder saltede muslinger og et par tønder torskekrøller, altså indvolde af torsk. Muslingerne smagte godt nok, men torskekrøllerne kunne selv vi ikke få ned. En anden dag kom nogle tønder tyndt øl, og det blev også købt til sidste dråbe. Det var de eneste gange, jeg husker, vi har haft brug for vore lejrpenge. Vi fik også hver uge udleveret et par cigaretter og lidt skråto-bak, men hvis der havde været meget at udsætte på lejren, blev rationerne ind-draget, så det var heller ikke ofte, vi fik det.

Vi gik jo alle og håbede på, at vi ville komme hjem til jul. En vagtmester Jørgensen troede det så bestemt, at da det ikke skete, døde han, udelukkende fordi han fuldstændig tabte modet, han fejlede ellers intet. Et modstykke hertil var overgendarm Sørensen. Han tabte

ikke modet eller håbet, selv om han blev meget syg og fik vand i begge benene, som så blev skåret op fra hoften til anklerne og omviklet med kreppapir. Vi besøgte ham ofte på »reviret«, og han var altid optimistisk og troede på, at han blev rask og kom hjem. Han holdt også ud længe, men bukkede dog under til sidst. Der var en kollega, som måtte have en finger sat af, og det foregik blot ved, at han lagde fingeren på et bord, »lægen« lagde en kniv ovenpå og slog på den med en hammer. Denne kollega overlevede og kom hjem, hvor fingerstumpen så blev behandlet af kyndige læger. En anden gendarm, som skulle have en arm sat af, overlevede derimod ikke, men operationen foregik også med en almindelig nedstryger og uden bedøvelse af nogen art.

En stor hage var der dog ved at være i denne lille lejr, og det var, at tyskerne ikke havde kommunikationsmidler til at bringe Røde Kors-pakker ud til os, så vi fik kun få pakker, medens de, der var blevet i Neuengamme, fik mange, især mod slutningen af fangenskabets. Lige før jul fik vi dog pludselig hele to pakker, og de var yderst velkomne. Vi etablerede vagt ved pakkerne om natten, så ingen blev stjålet. Det fik vi lov til af barakformanden mod behørig betaling i form af cigaretter og fødevarer, men det var en god ordning.

Fra arbejdet ved bønderne kom jeg med den kolonne, som byggede en vej til en jernbanestation nogle kilometer fra lejren. Det var en væmmelig kommando, som næsten hver aften havde døde med hjem. Jeg fik set, hvordan dette gik til. Når vi i kolonne marcherede til arbejdsområdet, udvalgte SS-vagterne sig en fange eller to og talte

indsmigrende for dem og lovede dem at se den anden vej, hvis de ville prøve at flygte, og der var jævnligt nogle af de nye, som troede på dem. Når de så havde fjernet sig en 100 m begyndte SS'erne at skyde til måls efter staklen, som altid blev dræbt til stor morskab for SS'erne. Ved hjemkomsten meldte vagterne altid, at de var skudt under flugtforsøg, og fik så ros for deres påpasselighed. På arbejdsstedet tændte SS'erne store bål, som de sad og varmede sig ved, medens vi måtte slide i det. En dag så jeg en fange, der var meget syg og havde høj feber, hænge over skovlen, alt for syg til at arbejde. En SS'er fik øje på ham, gik hen og tog ham i kraven og slæbte ham hen til bålet. Her sagde han et eller andet til ham, og jeg troede virkelig, at han ville lade ham sidde ved bålet, til vi skulle hjem. Men pludselig smed han ham med et grin ind i bålet og lod ham ligge, til der var godt ild i hans tøj. Han fik han ham ud med en skovl, slukkede den værste ild, slæbte ham lidt til side, satte geværet til hans hoved og skød. Så gik han hen til de andre ved bålet, tændte en cigaret og snakkede og lo, som intet var sket.

Jeg gjorde alt, hvad jeg kunne, for at komme væk fra denne kolonne, og her hjalp en pakke cigaretter til »Kapo Arbeitsdienst«, som sendte mig i skifferminen. Her var ikke så slemt at arbejde, skifferen var forholdsvis let at bryde. Det sværeste arbejde var at læsse det på tipvognene, men det var dog til at holde ud. Her var endda små varmetønder, som vi kunne varme os ved på skift, men måtte passe på, at det ikke blev overdrevet. Imellem skifferlagene kunne vi finde frøer, og så opstod en hel

kamp for at få fat i dem. Her spiste jeg min første, og jeg tør godt sige sidste frø. Franskmændene var helt vilde efter dem, så jeg besluttede også at prøve. Vi slog dem ihjel, tog tarmene ud af dem, ristede dem lidt over varmetønden, og så gled de ned. Jeg syntes dengang, at de smagte meget godt, og jeg var ligeglad med, at kolleger sagde, at det var noget svineri. Det gjaldt om at få noget at spise, blot der var den mindste næring i det. I den periode samlede jeg også æbleskræller på SS'ernes mødding og kogte dem i en konservesdåse, det var også en slags føde. Det var i det hele taget mærkeligt, som tankerne næsten udelukkende kredsede om mad, men man skulle nærmest tvinge sig selv til at tænke på noget andet.

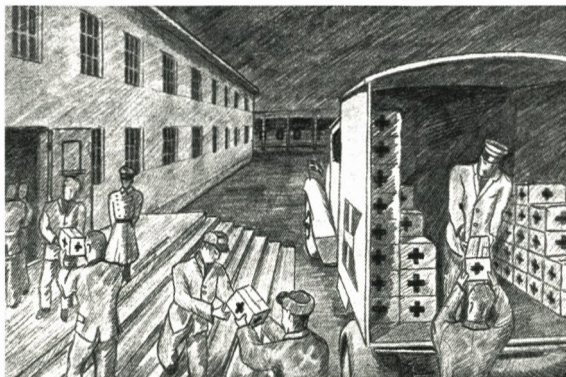
En eller anden vil måske også spørge: »Ja, men var der da slet ingen morsomme episoder at fortælle fra lejren?« Her til må svares bestemt nej. Der er intet humoristisk ved en KZ-lejr. Her trives humoren lige så dårligt som et palmetræ på nordpolen, og jeg kan sige, at de eneste muskler, man ikke havde brug for i lejren, var lattermusklerne. Når man fra morgen til aften kun ser sygdom, elendighed, utilstrækkelig føde og pludselig vold og død, føler selv den største spasmager ingen lyst til at le.

En dag kom kaptajn Madsen og fortalte, at der havde været Røde Korsbiler i lejren, og de havde haft tøj med til os. Det lavede os svært op, for der var bestemt ikke megen varme i de pyjamasser, vi gik i. Vi havde ganske vist gjort, hvad vi kunne, for at holde varmen. Hvem der kunne få fat i papir, gik med det på kroppen under trøjen, og andre havde de mest utrolige ting under trøjen, såsom sækkelærred,

Der var smil og glad forventning, når det blandt danskerne rygtedes, at danske Røde Kors-biler havde været der med pakker. Her bringes pakkerne op på et depot, hvorfra udleveringen lejlighedsvis foregik. Tegning af overgangen Hans Peter Sørensen: Neuen-gamme-Erindringer.

20 tegninger, [1946].

Foto i Told • Skat Museet.

voksdugsstykker, stumper af gummi-regnfrakker og meget andet. Det viste sig, at der virkelig var kommet tøj, og jeg kan roligt sige, at vi følte os usigelig taknemmelige, da vi var blevet iført det dejlige, varme tøj, og vi følte, at vore chancer for at overleve var steget betydeligt. Vi fik udleveret: En dejlig, varm stortrøje, et par Holmens benklæder, et halstørklæde, en skikasket og et par herlige varme træskostøvler, de var helt ubetalelige her i vinterens sne og sjap. Jeg må tilstå, at jeg ikke husker, om vi også fik underbeklædning, men jeg mener det nu ikke. Ja, så fik vi sandelig også en varm strikket sømandssweater, så det var vel ikke så underligt, at vore medfanger så med enorm misundelse på os, og selv om vi var ovenud glade for vor nye beklædning, kunne vi godt se det uretfærdige i, at vore medfanger ikke også kunne få denne ekstra overlevelseschance. Jeg kan huske, jeg følte mig ligefrem skamfuld under de mange misundelige blikke.

Så blev det jul!

For mennesker, der ikke har været i

KZ-lejr, må det ganske sikkert være umuligt at sætte sig ind i, hvor deprimerende denne højtidsfest kan virke på mennesker, når forholdene er så helt forkerte, og jeg kan heller ikke forvente, at nogen skal kunne sætte sig ind i de tanker og følelser, vi var ofre for denne jul. Vi skulle jo som sædvanlig på arbejde juleaftensdag, men så vidt jeg husker, kom vi fra arbejdet ved 16-tiden. Da vi kom ind i lejren, var der opstillet et – juletræ. Juletræet med elektriske lys var opstillet lige inden for porten, ca. 25 m fra dynger af stivfrosne nøgne, halvt tilsneede lig. Det var det mest blasfemiske, jeg har set i mit liv, men juletræet var der altså, og ligeledes julesneen. Det eneste, der manglede, var julestemning, og det var der så absolut intet af. Vi var spændte på, om der skulle være noget ekstra at spise. Vi blev klogere, der var intet ud over det sædvanlige. Vi danskere klarede os dog ganske godt alligevel, for kort tid før jul havde vi fået en Røde Kors-pakke med fødevarer og cigaretter, og vi havde selvfølgelig gemt noget til juleaften.

Det er ikke let at beskrive stemningen denne aften, der var helt speciel. Enhver prøvede nærmest at isolere sig,

krybe ind i sig selv, så han kunne være alene med sine tanker. For denne aften kom tankerne, vi tænkte på de kære derhjemme, fulgte dem i tankerne hele aftenen, og jeg er sikker på, vi var ikke så få, der faktisk sad med gråden i halsen. Det var måske også en forklaring på, at man ikke ønskede at snakke. Man følte sig så uendelig ensom, forladt og magtesløs. Vi havde ikke kunnet skrive hjem, og vi fik heller ingen post. Herhjemme tager man det som en selvfølge, at man får julehilsner og kort i massevis, man læser dem lige og lægger dem hen i bunken, det er helt i orden, at venner og bekendte husker en. Men hvis man har prøvet en jul ganske alene i et fremmed land, omgivet af død og elendighed og uden et julekort, uden en hilsen, så skal jeg garantere for, at man for eftertiden påskønner et julekort ganske anderledes. En gammel overvagtimester, der havde fået lov at beholde det Ny Testamente, læste juleevangeliet ved aftensbordet, men jeg tror ærlig talt ikke rigtigt, nogen kunne koncentrere sig om det, og det var også, lige som Gud og Jesus ikke passede i en koncentrationslejr. Noget, der gjorde stærkt indtryk på os alle, indtraf efter, at vi var kravlet i køjerne. Da kom fire »Kapoeer« ind i barakken og gav sig til at synge: »Stille Nacht, heilige Nacht«. Skønt de var fulde, de havde drukket noget kartoffelbrændevin, som de selv havde lavet, sang de meget smukt, så kønt, at vi for en gangs skyld kunne sove ind med andet end eder og forbandelser i ørerne. Juledag havde vi fri, men så var julen også forbi, og hverdagen begyndte igen. Nytårsaften mærkede vi intet til, det var blot en dato i kalenderen.

Straks i det nye år fik SS'erne igen lejlighed til at demonstrere deres sadistiske tilbøjeligheder, så vi ikke skulle tro, det nye år skulle blive anderledes end det gamle. Lige før, vi var kommet til lejren, var det lykkedes en fange at flygte. Han var nu blevet fanget igen, og det fik vi syn for ved aftenappellen. Han blev ført frem for os, og lejrkommandanten holdt en længere tale om hans afskyelige gerninger. Han havde stjålet tøj og føde i bomberamte byer. Dette var grunden til, at han havde kunnet holde sig på fri fod så længe, men nu ville han også få sin fortjente straf. Under talen havde de tyske vagter ladet deres hunde bide og rive i fangen, så hans kød på lårene blev flænget, og blodet flød. Han blev nu ført ind i vor barak, hvor han blev bundet til en stol og anbragt tæt op ad den lille kakkelovn. Da vi var kommet i køjerne, blev der fyret op i kakkelovnen, så den blev rødglødende. Fangen begyndte at stønne og klage sig, dels på grund af sine blodige sår, dels på grund af varmen. Så kom en af SS'erne ind i barakken, gik hen til fangen og slog ham et par gange i ansigtet, hvorefter han tog hans hoved og pressede den ene side af hans ansigt, derefter den anden mod den rødglødende kakkelovn. Staklen skreg, så det var en gru at høre, men pludselig holdt han op, han var besvimet. Hans ansigt var et blodigt kød, fuldstændig ukendeligt og ødelagt, ja, man kunne faktisk ikke se, det var et ansigt. En skrækkelig lugt af brændt kød bredte sig i barakken, men ingen turde foretage sig noget, de fleste havde ikke engang turdet se, hvad der foregik. Fangen blev først hentet næste morgen, han var mærkværdigvis stadig

i live, men nu skulle han til Neuen-gamme og hænges.

En af S.S.-vagterne var en ganske ung fyr. Han havde en stor hund, en boxer eller bulldog. Han fik af og til besøg af sin fader og moder, og for nu at vise dem, hvilken karl han var, tog han dem med en tur gennem lejren. Pludselig slap han så hunden løs, og den røg på den nærmeste fange, væltede ham om på jorden og rev ham ihjel, medens fader, moder og søn tydeligvis nød det blodige skuespil. Dette var en stående underholdning, når forældrene kom på besøg, men jeg så det nu kun én gang. Siden skulle vi nok se at komme af vejen, når han havde besøg.

Under arbejdet i skifferbruddet skulde vi af og til op til retiraden. Det hed det sig i hvert fald, selv om vi luskede lidt rundt idelig på udkig efter noget spiseligt, selv om vi udmærket vidste, at det var håbløst. Der var dog chancer, hvis vi havde cigaretter, for dem kunne vi endda købe brød af de civile ingeniører, som arbejdede på fabrikken. En belgisk fange havde sagt, at han kunne skaffe mig et helt rugbrød for en pakke cigaretter. Jeg havde givet ham cigaretterne, men han kom stadig ikke med brødet.

Efter at han havde holdt mig hen nogle dage med snak, var jeg blevet godt gal i hovedet, og da jeg på en af mine lokumsture traf ham ved fabrikken, slog jeg en klo i ham og ville have en forklaring på, hvor mit brød blev af. Da vi begyndte på »diskussionen«, stod jeg med ryggen mod fabrikken, men på en eller anden nåde kom vi til at bytte plads, vistnok, da jeg tog ham i skuldrene og rystede ham, medens jeg forlangte enten at få cigaretterne eller

brødet. Pludselig lød der et mærkeligt smask, jeg fik et vældigt slag over den ene hånd, og belgieren lå på jorden som en blodig klump. Jeg var helt lammet et øjeblik, men så kom andre til, og det viste sig, at en stor donkraft var faldet oppe fra fabrikken, og den havde knust den arme belgier. Jeg skyndte mig tilbage til mit arbejde, men det blev hele tiden ved at fare gennem hovedet; »To minutter før stod du, hvor belgieren stod, da han blev ramt.« Det var en uhyggelig oplevelse, og jeg gik længe og havde samvittighedsnag over, at jeg havde været så hård ved ham. Havde jeg ikke opholdt ham, var det jo ikke sket.

På en anden af mine ture i lejren var jeg så uheldig at forlade retiraden netop, da en SS'er var ved at samle folk til at bære lig op til begravelsespladsen. Der var fire kasser, og vi skulle være fire mand til at bære hver kasse de ca. 2 km op til gravene. Jeg tænkte, at det kunne vel ikke være så galt, når vi var fire til at bære, de døde var jo så afmagrede, at man ikke kan gøre sig nogen idé om det. Om maverne var de ikke tykkere, end at man kunne spænde om dem med to hænder, lår var der ikke, de var ikke tykkere end en almindelig underarm, og endeballerne var også fuldstændig væk, der var nærmest hulninger, hvor de skulle have været, så jeg er sikker på, at de ikke vejede over 50 pund. Men jeg blev meget forbavset, da jeg mærkede, hvor tung kassen var, og da de tre andre bærere ikke havde nogen kræfter, de var selv »muselmænd«, så blev det mig, som hovedsagelig måtte bære kassen. Under denne tur fik jeg et hold i ryggen, som jeg har mærket så godt som hvert år, idet det er kommet

igen som en slags »hekseskud« af mere eller mindre voldsom karakter.

Da vi endelig nåede op til gravene, var vi helt udkørte, men nu skulle vi tage lågene af kasserne og kaste ligene ned i gravene, de skulle skam ikke begraves i kasserne, de var kun til transporten. Nu viste det sig, hvorfor de havde været så tunge, der var nemlig fire lig i hver kasse. Vi havde fået dem ned i de få grave, der var gravede, men så kom kaptajn Madsen og en SS'er og sagde, at der havde været en dansker imellem ligene, og han skulle begraves i en kasse. Så vidt jeg husker, var det en overgendarm Korsgaard. Jeg kan huske, at han bl.a. havde haft rosen, og så blev de smurt med noget rødt i hele ansigtet, og ved at se efter det, fandt vi ham også, men selvfølgelig lå han under flere andre. En russer, der havde været med til at grave hullet, var dog ikke rådvild. Han lavede en løkke på et svært stykke ståltråd, fik den viklet om hovedet på liget, og da vi alle tog fat, fik vi ham trukket op, lagt i en kasse, og så fik han en grav for sig selv.

Dette lyder sikkert forfærdeligt, råt og makabert for alle almindelige mennesker, men dernede forekom det helt ligetil. Der var nu også sket noget med os i den tid, vi havde været i lejrene, det var en mental forandring, som måske nok viste sig i, at vi var mere hårde og følelsesløse over for døden, end vi før havde været. Det var simpelthen en nødvendighed, ligesom det er en nødvendighed, at læger og sygeplejersker bliver mere hårde og følelseskolde end andre mennesker. Når der blev begravet danskere her, havde kaptajn Madsen fået udvirket, at ikke alene blev de begravet i »kister«, men også at overvagt-

mester Nissen læste en bøn ved graven, og der blev holdt en lille andagt. Der var dog sjældent andre med end kaptajn Madsen og overvagtimester Nissen, da de andre var på arbejde.

Det var efterhånden blevet galt med maverne også hos os danskere. Det var nærmest dysenteri, altså tyndt i maven, og ligeledes skulle vi meget tit lade vandet. Det var meget ubehageligt, for der var også det ved det, at når det kom over os, at vi skulle lave enten stort eller småt, så skulle det ske aldeles omgående, man kunne slet ikke holde på det. Det gik jo endda om dagen, hvor vi var i fri luft, da kunne vi nok klare det temmelig omgående. Men det var galt om natten, hvor vi skulle ud af barakken og gå eller løbe ca. 100 m hen til retiraden, her gik det ofte galt. Der var mange, der fandt en løsning på problemet ved at have en konservesdåse stående under den nederste køje, så de kunne forrette mindre ærinder i den. Det blev dog opdaget, da det uvægerligt lugtede slem, og barakformanden holdt en længere tale om dette svineri som udmundede i, at den, der blev grebet i dette »dåsepisseri«, som han kaldte det, ville blive straffet med 25 slag i enden. Disse slag i enden var dog ofte dødelige, da de ikke blev givet i enden, men højere oppe, så nyrerne blev ødelagt. Synderen måtte ligge på maven over en taburet, og han blev holdt fast af et par medhjælpere. Der var en ældregendarm, som vistnok ikke havde opfattet denne trussel, for kort tid efter blev han grebet i at have en dåse, som han stadig benyttede. Han skulle nu have sin straf, og han var jo meget uheldig, for vi havde før set, hvad denne afstraffelse havde til resultat. Men her

lykkedes det kaptajn Madsen at redde ham fra straffen ved gode ord, men vist mest med en hel del af indholdet af en Røde Kors-pakke. Jeg husker, at vi var en hel del, som forsøgte at kurere os selv for den elendige mave ved at for- kulle skovleskafter over varmetønderne og så gå og gnave trækullet i os. Vi bildte os ind, at det hjalp. Om det virkelig gjorde det, ved jeg ikke.

Episoden med konservesdåserne resulterede i, at der uden for døren i enden af barakken blev opstillet et enormt trækår, som vi kunne forrette mindre ærinder i. Det stod direkte neden for et trappetrin, og da det jo var vinter og koldt, blev vi så vidt muligt stående i døren og strålede ned i karret. Det var dog uundgåeligt, at noget ramte trappetrinet, hvor det frøs til is med det resultat, at en fange en nat gled og faldt i karret, hvor han druknede.

Lusene var også så småt begyndt at melde sig hos os danskere, men vi passede meget på ikke at røbe det, da vi så havde mistet håret. Det var nu heller ikke i så slem en grad, da vi jo gjorde alt, hvad vi kunne, for at undgå dem. Jeg husker en aften i barakken, hvor alle pludselig skulle sprøjtes for lus, dog ikke vi danskere, selv om det ikke havde været nogen skade til. Jeg husker tydeligt to russere, som stod nøgne på en bæk og blev sprøjtet med petroleum. De vendte og drejede sig nok så fornøjede og nød at blive sprøjtet fra alle vinkler. Desværre nød lusene det vist lige så meget, for de tog ingen skade af det.

En aften ved appellen manglede der en mand, og en større eftersøgning blev startet, medens vi måtte stå i kul-

de og sne og vente. Endelig fandt de ham. Han havde fundet sig en lun plads i en kælder, hvor han var faldet i søvn og derfor ikke var kommet til appellen. For en ordens skyld skød de ham.

En anden gang var to fanger flygtet, men de blev hurtigt fanget, bragt til lejren og skudt. Så blev de placeret på hver side af porten, hvor de lå i flere dage, så vi skulle passere dem, når vi skulle gennem porten. De skulle virke afskrækkende på ligesindede.

At flygte var også en fuldstændig håbløs gerning. Chancerne for at slippe godt fra det var uendelig små, og hvis man prøvede og blev fanget, var det ensbetydende med døden. Dette var vi alle klar over, så det var kun ganske enkelte, som forsøgte.

En dag kom en civil tysker kørende med hest og vogn langs pigtråden ned mod fabrikken. Pludselig faldt hesten død om, og den kom til at ligge ganske tæt ind til pigtråden. Den fik lov at blive liggende, jeg tror SS'erne ville have den til hundeføde. Jeg tror, der var flere af fangerne, som her så en lille steg, som skulle hentes, når det blev mørkt, men der var nu ingen, som fik noget, for den lå ved en af lamperne, som brændte hele natten. Men da vi om morgenen kom forbi hesten, så vi, at der var andre, som havde øjnet et måltid. Fire store, fede rotter lå døde under pigtråden. De har under deres festmåltid været så uheldige at komme i berøring med pigtråden og er straks blevet dræbt af strømmen. Det kunne lige så let have været fire fanger, der havde ligget der.

Der gik jo mange rygter i lejren, men de fleste havde ikke noget på sig. Jeg

tror ikke, der var nogen som helst føling med krigens gang. I Neuengamme skulle vi ofte høre Hitlers taler i højtalerne, som var ophængt til dette formål i barakkerne, men det blev sjældnere og sjældnere, og her i Schandelach mener jeg ikke, vi hørte nogle taler. Men dem kunne man jo heller ikke blive meget klogere af eller få et indtryk af krigens gang. Kun én gang hørte vi noget, det var om kampene ved Arnheim, hvor tyskerne gjorde et fremstød, som de mente ville lykkes og fuldstændig tilintetgøre de allierede, men senere hørte vi intet.

Endelig slog befrielsens time for mig!

Den 1. februar kom kaptajn Madsen rundt til alle arbejdshold og fortalte ophidset, at der kom Røde Kors-biler efter os næste morgen tidligt. Der blev ikke bestilt mere den dag. Vi diskuterede, gisnede og var helt konfuse. Nogle

var skeptiske og tvivlende, andre var helt ellevilde af glæde og udfoldede en enorm energi for at overbevise tvivlerne. Et alvorligt skår i glæden fik vi om aftenen, da kaptajn Madsen kom og fortalte, at det ikke var os alle, der kunne komme med nu, nogle måtte vente nogle dage endnu, da der ikke var vogne til os alle. Det var endog bestemt, hvem der skulle med i denne omgang, og blandt de heldige var både Toft og jeg. Dem, der var blandt de heldige, fik travlt med at dele ud af deres Røde Kors-pakker og af deres beklædningsgenstande, så vi havde ingenting med os, da busserne kom efter os tidligt om morgenen. De medbragte heldigvis en hel del pakker til dem, der måtte blive tilbage, men det var alligevel svært at sige farvel til de uheldige, som dog tappert prøvede at være glade på vore vegne. Det var et usigeligt skønt øjeblik, da vi i de hvide busser rullede ud af lejren. Det var, som om hvide engle havde hentet os ud af Helvede.

Vi var helt forstumlede af alle de følel-

Grænsegendarmer forlader KZ-lejren Neuengamme. Foto i privateje.

ser og tanker, som moslede rundt i os, så vi må have virket som en samling gale. Det var de mest utrolige spørgsmål, der blev stillet, og alle ville have noget at vide, så det var en noget forvirret tur. Vi skulle først til Neuengamme for at tage nogle gendarmere med derfra, og vore ejendele og uniformer skulle vi også have her. Det var rart at gense kollegerne i Neuengamme under disse forhold, men der var desværre også her blevet nogle huller i rækkerne. Vi blev ført over til badebarakken, hvor vi fik et bad, og da vi var færdige, skulle vi nøgne passere en mand, der stod med noget, der lignede en kalkkost. Han smurte os på brystet og i armhulerne, og sluttelig sjaskede han os op mellem benene, så vi sprang hylende omkring, sådan sved det. Det var et middel mod lus, og jeg tror bestemt, det virkede. Vi regnede med, at det var saltsyre, sådan sved og ætsede det.

Derefter fik vi udleveret vores tøj og andre ejendele. Det viste sig dog, at min vielsesring og min fyldepen ikke var der, og da jeg beklagede mig over det, kom en Kapo og førte mig ind i et stort »lagerrum«. Han førte mig hen til nogle meget store kasser. Én indeholdt udelukkende guldringe, én fyldepenne, én tænder med guldblomber, herimellem også proteser med guldtænder. Rundt langs væggen var der hylder, hvor der lå bundt ved bundt af langt hår, sikkert kvindehår. Jeg kunne bare tage en ring, der passede mig, og en fyldepen. Jeg tog en ring og sluttede mig til de andre igen. Vi blev nu alle ført hen til porten, og her stod en slags tallerstol, hvorfra en SS'er forklarede, at nu, når vi skulle løslades, skulle vi skrive under på, at vi ikke i ord eller

gerning ville foretage os noget, som kunne genere Værnemagten. Han sluttede med ordene: »Vil Harritsø og Toft træde ud til højre?« Vi blev alvorligt hede om ørerne og tænkte, nu var det sket med os, de havde alligevel ikke glemt os. En politisoldat tog os med lidt væk, hvor vi stod og så på, at alle de andre underskrev, vi skulle ikke underskrive, og det bekymrede os ganske forfærdeligt. Det ville dog være et forfærdeligt puds af skæbnen, hvis vi her, ved porten til friheden, alligevel skulle blive hængt. Der blev givet besked om, at vi skulle stige ind i bilerne, og politisoldaten førte os hen til en af dem, steg ind, og beordrede os til at sætte os på hver sin side af ham og ikke snakke. Dette havde ganske berøvet os glæden, for vi regnede bestemt med, at det var ude med os. Der blev nu delt Røde Kors-pakker ud til alle fangerne, kun Toft og jeg måtte ingen få, så vi blev mere og mere skidt tilpas.

Vi kom på turen gennem Hamborg, som så ganske forfærdelig ud efter bombardementerne, næsten alle huse i gaderne var udbrændt eller styrtet sammen. Med bussen var også en sygeplejerske, og synet af hende betog os alle meget. Det var næsten et helt uvirkeligt syn for os. Vi havde ikke set en kvinde i »nærbillede« i flere måneder, så hun forekom os så skøn som en engel.

Da vi nåede Rendsborg, gjorde vi holdt ved broen, og her steg politisoldaten ud uden at sige et ord, og vi så ham ikke mere. Det var vi bestemt heller ikke kede af, og nu fik vi også en pakke og cigaretter og følte os meget bedre tilpas, selv om der stadig lurede en frygt inderst inde.

Vi kom til Kruså sent om aftenen, og

her var mange gendarmkoner og børn samlede, og de stormede nu busserne for enten at kaste sig i favnen på ægte- manden eller spørge nyt om ham, hvis han ikke var med. Det var en doktor Lorentzen, der havde været leder af busserne, og han havde vidst god besked med vore kære, og nu fortalte han også konerne om deres mænd og overbragte hilsner og små budskaber. Fra Kruså gik turen videre til Frøslevlejren, hvortil vi kom omkring midnat.

Til trods for det sene tidspunkt var der dækket op til os i spisesalen, og hertil blev vi så ført fra bilerne. Naturligvis vidste man i lejren, at vi skulle komme, og mange af lejrens fanger stod bag pigtråden for at se os komme. De må have fået tilladelse til det, da de ellers skulle have været i barakkerne. En af de første, jeg fik øje på, var min svigerfar, og jeg husker, at det ikke undrede mig det mindste. I forbifarten fik han lige sagt, at min kone havde det godt, og at jeg var blevet far til tvillinger, begge drenge. Vi blev placeret i

spisesalen, og der blev serveret havregrød med mælk og sukker, og vi måtte spise så meget vi lystede, men det blev foreholdt os, at vi ikke gerne måtte spise for meget. Maverne skulle langsomt vænnes til almindelig menneskeføde igen. Vi kunne blive syge, hvis vi straks spiste for meget. Det var faktisk spildt på os at forklare det, for vi spiste og spiste, indtil det gjorde ondt blot at blinke med øjnene.

Derefter fik vi cigaretter, og vi nød at sidde her i ro og mag og nyde en smøg. Da vi endelig blev færdige, blev vi ført over i fængselsbarakken, hvor vi skulle sove, da vi ikke straks måtte komme ind blandt de andre fanger, hovedsagelig for ikke at smitte dem med eventuelle sygdomme. Næste morgen spiste vi også for os selv, og derefter skulle vi over i sygebarakken til undersøgelse. Her var dog allerede et par enkelte blevet indlagt straks vi kom. Der var især en ung gendarm, som havde vand i lungerne, og som havde været meget sløj under transporten. Han var meget

Røde Kors-bus ved Kruså i 1945. Told • Skat Museet.

alvorligt medtaget og døde også senere, selv om der blev gjort alt for at redde ham. Vi andre fik besked om, at vi snarest skulle vaccineres, men ellers kunne vi komme ind til de andre fanger nu.

Da vi havde været ovre på depotet og fået udleveret den gængse fangedragt og deponeret uniformen, blev vi anvist, hvilke barakker vi skulle bo i, og så var vi ellers indrulleret i lejren. Der var jo en livlig hilsen på venner og bekendte, og vi blev bestormet med spørgsmål om opholdet i Tyskland. Vi var meget tilbageholdende med at fortælle derom. Det var nemlig en kendt sag, at der var tyske stikkere blandt fangerne, og ingen ønskede at risikere noget. Jeg fik jo hurtigt fat i min svigerfar og erfarede, hvad nyt der var sket i Sønderborg, indtil han blev taget, men han var altså blevet taget inden min kone havde fået tvillingerne. Dette havde han erfaret af et brev, hvoraf det også fremgik, at både min kone og børnene havde det godt, selv om børnene var blevet født en måned for tidligt, sikkert på grund af det nervepres, min kone havde levet under på grund af uvisheden om min skæbne.

Jeg må her lige indflette, at jeg havde bedt doktor Lorenzen underrette min kone om, at jeg var kommet til Frøslev, da vi ikke vidste, hvor hurtigt vi kunne skrive, og hun fik da også meddelelsen allerede dagen efter.

Vi snakkede og snakkede om alt, hvad der var at snakke om, og det var selvfølgelig meget. Nu fik jeg endelig rigtig besked om, hvordan krigen gik, og det lød jo noget anderledes end Hitlers version. Her i lejren fandtes nemlig en hemmelig radio, hvorpå London blev aflyttet hver dag, så her var man

informeret. Tyskerne var nok klar over det, men det lykkedes dem ikke under deres talrige razziaer at finde den.

Det var herligt at komme i en køje for sig selv, i rene sengetæpper og endda lagener, så det var bestemt ikke det, der holdt søvnen borte den nat. Det var den enorme glæde ved at være på dansk jord og meget nærmere alle vore kære. Det var alle tankerne, som holdt os vågne, og nu drejede de sig ikke mere om mad, selv om vi var konstant sultne, til trods for, at vi bestemt ikke blev sultet her. Men vi manglede jo meget i at være i form. Da jeg blev taget, vejede jeg 160 pund, og da jeg kom tilbage til Frøslev, vejede jeg nøjagtig det halve, nemlig 80 pund, så der var jo meget at indhente.

Toft og jeg blev enige om at søge arbejde i køkkenet. Der regnede vi med at kunne få stillet vor stadige sult. Vi fik arbejde i køkkenet, og jeg må sige, at vi fik afhjulpet sulten, endda så godt, at vi faktisk lignede os selv, da vi blev løsladt. Der manglede jo nok nogle pund endnu, men helt uhyggelige så vi ikke ud mere. Toft startede hver morgen med at drikke $\frac{1}{2}$ liter piskefløde, og det var noget, der blev at se, må jeg sige. Det kunne jeg nu ikke få ned, men jeg gik og småspiste hele dagen, og selv om der skam var nok at bestille i køkkenet, kom vi os gevaldigt.

De gendarmere, der var i vor transport, blev sendt hjem i dagene efter ankomsten til Frøslev, og der var kun enkelte gendarmere tilbage i lejren. De blev også hurtigt sendt hjem, så var der tilbage kun Toft og mig, og vi måtte blive i lejren til den 5. maj. Men at komme fra lejren i Tyskland til Frøslev-lejren følte næsten som at komme på

et rekreationshjem, ja, det er ikke for meget at sige, selv om nogle ville blive fornærmede over sammenligningen, men de, der har været i Tyskland, vil give mig ret. Det eneste ubehagelige her var, at vi var spærret inde, at vi ikke havde vor frihed, at vi ikke kunne skrive eller modtage pakker, når vi havde lyst. Men i sammenligning med forholdene i de tyske lejre var disse gener for os næsten ubetydelige. Ja, forstå mig ret, selvfølgelig var det slemt nok ikke at have sin frihed, men i Tyskland kom desuden den umenneskelige behandling, den daglige dødsfare og den nagende sult til, og det gjorde en enorm forskel, som betød, at vi let kunne finde os i at være her i den korte tid, der kunne være tilbage.

Tyskerne mærkede vi ikke meget til her i lejren. En dansk kaptajn Digmann, som også var fange, havde ansvaret for lejren over for tyskerne, og det gik fint, så vidt vi kunne skønne. Køkkenet var under dansk forvaltning, så der manglede bestemt ikke noget. Der var også en kvindeafdeling i lejren, men den var adskilt fra den øvrige lejr, så der ingen forbindelse var mellem kvinder og mænd. Om aftenen blev barakkerne låst af, og ingen måtte færdes uden for dem. Her blev området afsøgt med projektører fra vagttårnene, og soldater patruljerede rundt om lejren. Her var det heller ikke nødvendig at forlade barakken for at komme på WC, det fandtes i hver barak. Der blev desuden sat skodder for vinduerne hver aften, vi var altså låst inde hele natten, så det var i egen interesse at være meget forsigtige med ild. Det ville have været katastrofalt, hvis der gik ild i en barak.

Kort tid efter, at jeg var kommet til

lejren, kom nogle nye fanger, deriblandt en fra Sønderborg, som min svigerfar kendte godt. Han fortalte, at han havde hørt, at den ene af mine drenge var død, men bestemt vidste han det ikke, så nu var jeg i den mærkelige situation ikke at vide, om jeg havde en eller to sønner. Denne uvisshed varede, til jeg fik brev fra min kone, hvori hun skrev, at den mindste af drengene, han havde knapt vejet to pund, var død, da han var 14 dage gammel, men den anden, som var døbt Aage, havde det godt og længtes efter sin far.

Da jeg havde været i lejren i nogen tid, fik jeg tilladelse til at få besøg, og jeg glædede mig usigelig til at gense min kone, ja, jeg var så utålmodig som et barn juleaftensdag. Endelig oprandt dagen. Min kone var kommet i en taxi og ført ind i besøgsbarakken, og så blev jeg hentet og ført ind i besøgsværelset. Det kan slet ikke beskrives, hvor vidunderligt det var at gense sin elskede, sund og rask, ganske som jeg huskede hende. Vi kunne slet ikke sige noget lige straks, kun omfavne hinanden og klamre os til hinanden, indtil tyskeren, som var i værelset, sagde, at vi skulle sætte os. Vi sad så over for hinanden og talte febrilsk med hinanden for at få sagt så meget som muligt i den korte tid, vi måtte være sammen. Tiden ilede og var udløbet, inden vi så til, og vi måtte atter skilles. Jeg havde aftalt med min svigerfar, at han skulle stå et bestemt sted ved pigtråden. Det havde jeg sagt til min kone, og hun kom så tæt forbi, at hun og han kunne hviske hilsener til hinanden, og bagefter havde svigerfar og jeg en lang sludder om alt, hvad min kone havde fortalt. Det vær-

ste ved besøget var, at nu længtes jeg helt forfærdeligt efter at komme hjem til min kone og barn, og jeg måtte meget ofte over til svigerfar, så vi kunne tale om dem derhjemme, det hjalp en smule. Under disse besøg havde jeg ofte en lækkerbiskken med fra køkkenet, enten noget stegt flæsk eller et par koteletter eller andet, jeg vidste, svigerfar godt kunne lide.

Forbindelsen med mine forældre skete gennem min kone. Det var ikke mange breve, vi måtte skrive eller modtage, derfor var det mest naturligt, at jeg skrev til min kone, så sendte hun brevene videre til mine forældre, så de kunne se, at jeg havde det godt. De havde ligesom min kone haft en meget svær tid, mens jeg sad i Tyskland. De havde haft sølvbryllup netop i den tid, men havde ingen lyst til nogen festlighed, det var gået helt stille af.

Efterhånden som de Allierede rykkede længere og længere ind i Tyskland, opstod forskellige rygter, som i øvrigt var rigtige nok. Det hed sig, at vi alle skulle evakueres til Sverige per bus, og nogle nåede også at komme af sted, men jeg ønskede bestemt ikke at ende derovre. Desto længere ville det være, inden jeg ville komme hjem til Sønderborg, så jeg holdt mig tilbage, når der var transporter under opsejling. Det blev også fortalt, at den tyske lejrkommandant havde ordre til at sprænge lejren i luften med fanger og det hele, hvis krigen kom i nærheden, men mærkelig nok tog vi ikke dette særlig alvorligt, selv om det viste sig, at det virkelig nok var rigtigt, og at det kostede kaptajn Digmann megen overtalelse at få ham til at opgive dette. Vi kunne nok på de tyske vagter mærke, at krigen

nærmede sig sin afslutning. Det skete af og til, at en af dem kom med en seddel og ville have os til at skrive under på, at de havde behandlet os godt og ikke mishandlet nogen. Vi skrev naturligvis ikke under, selv om de såmænd havde været meget skikkelige her, men vi kunne jo ikke vide, om de ikke havde været i andre lejre, hvor de måske ikke havde været så skikkelige.

Så kom befrielsen!

Den 4. maj var vi gået i seng som sædvanlig. Pludselig blev der banket på skodderne, og en jublende stemme sagde: »London har lige meddelt, at tyskerne har kapituleret i Danmark fra i morgen«. Et øjeblik var der død stille, men så brød jubelen løs. Vi hoppede ud af køjerne og dansede rundt og var helt ellevilde, ja, stemningen kan slet ikke beskrives. Senere gik vi i seng igen og lå og snakkede, sove var der ingen, der tænkte på.

Næste morgen blev vi alle samlet på appelpladsen. En højtaler var blevet anbragt i vagttårnet ved porten, og herigennem hørte vi de med længsel ventede nyheder. Højdepunktet blev nået, da det danske flag gik til tops på administrationsbygningen, og vi alle istemte nationalsangen. Da græd vi som børn og var ved at sprænges af glæde. Tyskerne så vi ikke. Maskingeværerne i tårnene var ubemandede, og porten blev hurtigt åbnet. Kaptajn Digmann har haft travl, for nu blev det meddelt, at der afgik tog på de og de tider. Passagerer meldte sig, fik et pas og deres tøj og ejendele, alt klappede fint. Pludselig kom en dansk friheds-

kæmper på motorcykel kørende ind i lejren. Han blev modtaget med jubel, revet af motorcyklen og båret i guldstol rundt i lejren. Vi køkkenfolk måtte i gang med at lave mad og smøre madpakker, så vi havde meget travlt, og selv om det kriblede i os efter at smide alt og haste hjemad, bed vi det i os og sørgede for kammeraterne, der havde længere vej hjem.

Min svigerfar kom af sted ved middagstid, og jeg bad ham hilse og sige, at jeg kom, så snart jeg kunne. Hen på eftermiddagen kunne jeg endelig gå ud gennem porten som en fri mand. Det var en helt overvældende følelse, ja, jeg vil sige, den var de måneders længere fangenskab værd, for at opleve 5. maj her var helt mageløst. En lastbil, der allerede var helt fyldt med frie mænd, gjorde holdt, og jeg blev hevet op, hvor der alligevel blev en plads, og så gik turen mod Sønderborg. Ved Gråsten måtte vi køre en omvej, da der var kampe i byen. Vi kunne høre skydningen, men da vi ingen våben havde, var vi afskåret fra at blande os i det.

Da vi nåede Sønderborg, og jeg gik gennem havelågen, og min kone kom ud på trappen med min lille søn på armen, ja, da var det snart for meget. Ord kan slet ikke beskrive det væld af følelser, der væltede ind over en.

En meget hård og ond tid var forbi. Verden havde lidt svære tab af menne-

skeliv, og vort lille korps havde også måttet ofre i denne heksekedel. Af de ca. 150 mand, der kom i tyske KZ-lejre, kom hver tredje ikke hjem, og mange af dem, der kom hjem, var mærkede for livet af sygdom, så de enten straks eller senere måtte pensioneres. Vi kan roligt sige, at Grænsegendarmeriet var den enhed, der her i landet havde det største tab i KZ-lejrene under krigen. Hele 43 af vore kolleger bukkede under for tyskernes umenneskelighed, så det kan vel ikke undre nogen, at vi har meget svært ved at elske tyskerne, som vi jo skal, som gode danskere og allieret med Tyskland. Ja, hvem forstår storpolitik? Der kunne tilføjes meget til dette, men det tjener vel intet formål. Dog vil jeg til slut fremhæve den store andel, Røde Kors havde i, at tabene i KZ-lejrene ikke blev endnu større. Røde Kors hjalp ikke alene os dernede i lejrene, men var også en stor støtte for vore pårørende derhjemme, idet de hjalp med råd og vejledning samt gav de oplysninger, det var dem muligt at fremskaffe.

Sønderborg, den 10. november 1966.

*Forbenværende Häftling 45522,
nu grænsevagtmester Harritso*

Skibsbygmesteren E. C. Benzon og hans skibe

af Jakob Serup

Træskibsentusiasten Asger Nørlund Christensen her begået en rigtig flot bog om skibsbygmesteren E. C. Benzon og hans Skibe. I bogen gennemgår han meget nøje, hvordan Benzon opbyggede sit værft i Nykøbing Falster, og hvilke skibe der løb af stabelen fra hans byggebeddingen i tiden fra 1848 til hans død i 1912. I alt nåede der at blive bygget 80 skibe på værftet i Nykøbing Falster.

Undervejs i bogen kommer Nørlund Christensen ind på, hvilke inspirationskilder Benzon havde til sine nybyggerier, og hvilke generelle nyskabelser der forekom inden for skibskonstruktionen i 1800-årenes sidste halvdel. Det sætter læseren i stand til endnu bedre at kunne forstå og glæde sig over de smukke linier i Benzons skibe. De slanke klipperskrog var et produkt af århundredets hastigt udviklende teknologi. Benzon havde både været i Finland og Skotland, og især det sidste sted bragte ham i nærkontakt med tidens nyeste tanker om klipperskrogets udformning. Som inspektør på Orlogsmuseet kan jeg i øvrigt glæde mig over at konstatere, hvordan Benzons solide uddannelse ved Orlogsværftet tjente ham som en god ballast livet igennem.

Dette blads læsere vil særlig værdsætte Benzons indsats for Krydstoldvæsenet. Et helt kapitel i bogen er viet Benzon og Krydstoldvæsenet. Krydstoldskonnerten Argus var et af Benzons mest vellykkede fartøjer. Bestilling og byggeproces følges gennem udvalgt korrespondance, hvoraf det blandt andet fremgår, at

Benzon anbefalede hollandsk sejldug til sejlene, selv om den skotske og russiske var billigere, men den var også af ringere kvalitet. Således fremgår et væld af detaljer af de »meget ærede« breve, skrevet i tidens højtidelige stil.

Den smukke, velillustrerede bog er udkommet på Forlaget Falcon og layoutet med Anna Falcon Svendsens altid sikre hånd. Det aflange format, som egner sig glimrende til bøger om skibe og jernbaner, giver gode muligheder for at vise både tekniske tegninger, fotografier og malerier. Det gør bogen til et lækkert værk, som de fleste vil glæde sig over at have stående i boghylden.

På grund af emnets nære historiske bånd til Nykøbing Falster og det maritime kulturhistoriske stof, er bogen udkommet i et samarbejde mellem Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg og Museet Falsters Minder. Bogen kan anbefales alle, der interesserer sig for Krydstoldvæsenets historie, men den har også en bredere appel, idet den i sig rummer materiale om den generelle udvikling af skibstyperne i Benzons lange periode som skibskonstruktør.

Asger Nørlund Christensen: Skibsbygmesteren E.C. Benzon og hans Skibe. Handels- og Søfartsmuseets Søhistoriske Skrifter, bd. XXIII. Årbog for Museet Falsters Minder og Kulturmindeforeningen i Nykøbing Falster, bd. 24. Forlaget Falcon, 2005. 151 sider, gennemillustreret. Kr. 285,00.

Indholdsfortegnelse

Grænsegendarm i tyske koncentrations- lejre og en skibsbygmester	43
---	----

Aage Harritsø:

En grænsegendarm i tyske koncentrationslejre	45
---	----

Jakob Serup:

Skibsbygmesteren E. C. Benzon og hans skibe	74
--	----